

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΕΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΣΤ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 188 • ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2003 • ΧΕΣΒΑΝ - ΚΙΣΛΕΒ 5764

Οι Εβραίοι και η βουλγαρική κατοχή της Ελλάδος

Του κ. ΜΩΨΗ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗ

ΜΣΤΗΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «Το Βήμα της Κυριακής» δημοσιεύτηκε, στις 21/9/03, το παρακάτω άρθρο που θίγει ένα σοβαρό θέμα, που δεν έχει μελετηθεί μέχρι

σήμερα από τους ιστορικούς ερευνητές: Η εντελώς διαφορετική μεταχείριση της οποίας έτυχαν, το 1943, οι Εβραίοι της Ελλάδος, της περιοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης (οι οποίοι εδιώχθηκαν κι εξοντώθηκαν), σε αντίθεση με τους ομόθρησκούς μας της Βουλγαρίας τους οποίους η βουλγαρική κυβέρνηση σεβάστηκε και διάσωσε από την εξόντωση της «τελικής λύσης» που επέβαλε η τότε σύμμαχός της Γερμανία.

ΤΟ ΑΡΘΡΟ, - με τις διαπιστώσεις, τις παρατηρήσεις και τα ερωτήματά του - έχει ως ακολούθως:

«ΣΕ ΑΡΘΡΟ με τίτλο «Ενθύμηση ή αποκοίμηση» του καθηγητού του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου κ. Θ. Τάσιου, που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της εφημερίδας σας της Κυριακής 7 Σεπτεμβρίου 2003, ο κ. Τάσιος αναφέρεται στη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης κατά τα έτη 1941 - 1944.

Η ΑΝΑΦΟΡΑ αυτή γίνεται με αφορμή την έκδοση από το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου του μελετήματος «Η

Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη 1941 - 1944». Στο συγκεκριμένο βιβλίο γίνεται ειδική μνεία για τους Εβραίους που, όπως αναφέρεται, «βίωσαν με τραγικότερο από τους Έλληνες τρόπο τη Βουλγαρική Κατοχή στην περιοχή».

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ του 1942 οι Εβραίοι της περιοχής αριθμούσαν περίπου 4.640 άτομα και η συντριπτική τους πλειονότητα ζούσε στην Καβάλα. Σύμφωνα με τα στοιχεία του τότε Βούλγαρου περιφερειακού διοικητή της περιοχής Στ. Κλέτσκοφ, «ο πραγματικός αριθμός των Εβραίων της περιοχής που εξοντώθηκαν είναι 4.025». Πριν από τη σύλληψη και τον εκτοπισμό των Εβραίων, που άρχισε το πρωί της 4ης Μαρτίου 1943 στην Ανατολική Μακεδονία και την Ελληνική Θράκη, οι Βούλγαροι με διάταγμα της 6ης Ιουνίου 1942 στέρησαν από τους Εβραίους το δικαίωμα να ασκούν διάφορα επαγγέλματα, να φοιτούν στο Πανεπιστήμιο, να αλλάζουν τόπο κατοικίας, να κατέχουν μεγάλα ακίνητα κ.τλ.

ΕΠΙΣΗΣ ειδικός φόρος 20% επιβλήθηκε στις περιουσίες των Εβραίων, με νόμο δημιουργήθηκαν φαρμακεία, εμπορικά αποθέματα, ακίνητη περιουσία που ανήκε στους Εβραίους, διαλύθηκαν οι εβραϊκές οργανώσεις, ενώ για να ταξιδεύσουν χρειάζονταν ειδική άδεια.

Συνέχεια στη σελ. 22

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Κ. Στεφανόπουλος στη Θεσσαλονίκη στα αποκαλυπτήρια του Μνημείου Ελλήνων Εβραίων πεσόντων κατά τον Πόλεμο του '40 - '41. (Σχετικό ρεπορτάζ στη σελίδα 11).

Η Παλαιά Διαθήκη στη ζωή της Εκκλησίας

Του Καθηγητού κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Π. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗ

Δύσκολα μπορεί κανείς στην πατρίδα μας να ερμηνεύσει πώς αιφνιδίως προέκυψε το πρόβλημα της Παλαιάς Διαθήκης. Από το 1914 είχε ξεκινήσει στη Γερμανία ένας πόλεμος εναντίον της Παλαιάς Διαθήκης. Το πρόβλημα των προτεσταντών στη θεολογία ήταν: γιατί η Παλαιά Διαθήκη; Στο Ρωμαιο-καθολικισμό δεν υπήρχε τέτοιος προβληματισμός. Το 1933 που ανέβηκε ο Χίτλερ, αρχίζει ένας σιωπηλός αλλά και εμφανής πόλεμος εναντίον του Ιουδαϊσμού και της Παλαιάς Διαθήκης. Η Παλαιά Διαθήκη εξοβελίστηκε τότε από τους Deutsche Christes (Γερμανούς Χριστιανούς).

Το φαινόμενο αυτό, το οποίο ξεκίνησε από καθαρά ρατσιστικά κίνητρα, εισβάλλει σήμερα στη χώρα στην οποία ποτέ δεν είχε εισαχθεί ο ρατσισμός, δηλαδή στην Ελλάδα και μάλιστα οι πολέμιοι της Παλαιάς Διαθήκης, άνθρωποι πολλές φορές που είναι «υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», στρέφονται προς την αρχαία ελληνική θρησκεία. Είναι η παγκοσμιοποίηση ή μήπως κολλήσαμε ρατσισμό από την παγκοσμιοποίηση;... Δεν ξέρω. Δεν με προβληματίζει ο πόλεμος εναντίον της Παλαιάς Διαθήκης, με προβληματίζουν τα κίνητρα και θεωρώ ότι είναι μία εκδήλωση μιας βαθύτερας νόσου που υπάρχει σε εγκεφάλους που ασχολούνται και με τα κοινά και επηρεάζουν και αυτούς που δεν έχουν εγκυρότερη πληροφόρηση. Η θέση που έχει η Ορθόδοξη Εκκλησία για την Παλαιά Διαθήκη είναι θέση που κατέχει από την εποχή του Κυρίου ημών Ιησού Χρίστου, από την εποχή των μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας.

Προβάλλεται από τους πολεμίους, ότι «εμείς έχουμε την Καινή Διαθήκη». Ούτε την Καινή Διαθήκη έχουν, ούτε το Χριστό έχουν. Όποιος απορρίπτει την Παλαιά Διαθήκη, απορρίπτει και την Καινή, διότι μία είναι η Διαθήκη. Ρήτρα, που προσδιορίζει τη σχέση Παλαιάς και Καινής Διαθήκης στην Εκκλησία είναι: «Προέλαβεν την Καινή η Παλαιά και ηρμήνευσε την Παλαιά η Καινή. Πολλάκις είπαν ότι δύο Διαθήκαι και δύο αδερφαί και δύο παιδίσκαι τον ένα Δεσπότη δορυφορούσι. Κύριος παρά Προφῆτες καταγγέλεται, Χριστός εν τη Καινή κη-

ρύσσεται. Ου καινά τα καινά, προέλαβε γαρ τα παλαιά. Ουκ εσβέσθη τα παλαιά, ηρμήνευθη γαρ εν τη καινή».

Όταν ο Κύριος κάνει την επί του όρους ομιλία του το μεγάλο μέρος της επί του όρους ομιλίας είναι η συμπλήρωση του μωσαϊκού νόμου. Το μέρος της ομιλίας Του σχετικά με την Παλαιά Διαθήκη είναι: «Ουκ ἦλθον καταλύσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι. Ἀμήν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅς ἐάν λύσῃ μία τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ». Οι εντολές οι ελάχιστες είναι αυτές της θηϊκής νομοθεσίας της Παλαιάς Διαθήκης.

Η Παλαιά Διαθήκη σε ποιόν ανήκει; Αν απεύστετε να μου πείτε στον περιούσιο λαό τότε θα συμφωνήσω. Όμως ποιος είναι ο περιούσιος λαός; Ο Ισραήλ ήταν ο περιούσιος λαός; Η Εκκλησία του Χριστού, της οποίας είμεθα μέλη (Σώμα Χριστού) είναι ο περιούσιος λαός. Σ' αυτόν τον κορμό με κεφαλή το Χριστό, σ' αυτό το σώμα που έχει κεφαλή το Χριστό ανήκει η Παλαιά Διαθήκη. Δεν την χαρίζουμε σε κανένα. Δεν έχει γραφτεί από άνθρωπο ή Παλαιά Διαθήκη. Χερια ανθρώπινα κατέγραψαν, συγγραφέας είναι το Άγιο Πνεύμα, το οποίο παλαιά ελάλησε στους Πατέρες και έπειτα με το «Εγώ λέγω ὑμῖν» δια στόματος του ενανθρωπήσαντος Λόγου Θεού, του Θεανθρώπου. Σ' αυτό το χώρο ανήκει η Παλαιά Διαθήκη είναι λόγος Θεού που ανήκει εις την Εκκλησία και δε τη χαρίζουμε ποτέ.

Το σχέδιο του Θεού επεφύλαξε σε μας τους Έλληνες ένα ρόλο πάρα πολύ σημαντικό για την Παλαιά Διαθήκη. 260 χρόνια περίπου πριν από την ενανθρώπιση,

η θεία πρόνοια οικονόμησε τα πράγματα ώστε να γίνει σε χώρο ειδωλολατρικό, στην Αλεξάνδρεια των Πτολεμαίων, η περιφημη μετάφραση των Εβδομήκοντα. Πώς συνειδητοποιήσαμε εμείς, την ευθύνη, οφειλή που έχουμε γι' αυτή την προτίμηση της πρόνοιας του Θεού να δραματίσουμε τέτοιο ρόλο; Τι κάναμε εμείς οι Έλληνες τη γλώσσα μας; Ξεκίνησε το κακό από την κορυφή της πολιτείας, από την κατάργηση δια νόμου της καθαρεύουσας και της ελληνικής γλώσσας, ώστε να αποκοπεί εν τέλει ο λαός του Θεού από την επαφή του με τα κείμενα της Αγίας Γραφής. Όποιος τελείωνε το κατοχικό σχολείο ήταν σε θέση να διαβάσει την Καινή Διαθήκη χωρίς πρόβλημα. Μας απέκοψαν από την πρόσβαση μας στη Γραφή, μας απέκοψαν από την πρόσβαση μας στους Πατέρες.

Η μετάφραση των Εβδομήκοντα είναι το Ιερότατο κείμενο της Εκκλησίας μας, το οποίο προσέλαβε η Εκκλησία του Χριστού από τα πρώτα της βήματα, ιδιαίτερα με τον Απόστολο Παύλο και τη χρησιμοποίησε για τη διάδοση του Ευαγγελίου. Η Καινή Διαθήκη είναι η συνέχεια της Παλαιάς. Πώς μπορείς να διαβάσεις τη συνέχεια χωρίς να έχεις την αρχή; Π.χ. στο επεισόδιο με το Φίλιππο και τον αξιωματούχο τον Αιθίοπα: Ο Φίλιππος ανέβηκε στην άμαξα που έφερε τον επίσημο αξιωματούχο Αιθίοπα, ο οποίος διάβαζε στην ελληνική ή ελληνική τότε ήταν επίσημη γλώσσα του πολιτισμένου κόσμου - ρωτάει ο Φίλιππος τον Αιθίοπα: «Άρα γινώσκεις α αναγινώσκεις;». Του ζητάει ο Αιθίοπας του Φίλιππου να εξηγήσει το κείμενο στην ελληνική, διότι υπέθεσε ότι ο Φίλιππος γνώριζε την ελληνική για ν' αντιδράσει με αυτόν τον τρόπο. Το κείμενο των Εβδομήκοντα διάβαζε ο Αιθίοπας και δι' αυτού του κειμένου ο Φίλιππος έκανε χριστιανό τον Αιθίοπα αξιωματούχο. Τότε δεν υπήρχε ακόμη η Καινή Διαθήκη. Στα πρώτα βήματα, στις πρώτες δεκαετίες δεν υπήρχε. Η Καινή Διαθήκη άρχισε να διαβάζεται αρκετά αργότερα από τα 60 πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού. Διαβάζονταν κομμάτια της Καινής Διαθήκης. Το πότε γράφτηκε η Αποκάλυψη είναι γνωστό. Και το τελευταίο Ευαγγέλιο. Πότε απετελέσθη ο κανών; Τι υπήρχε μέχρι τότε; Τι διαβαζόταν; Αυτό που υπάρχει και τώρα και θέλουν να μας το περιθωριοποιήσουν, να μας το εκβάλλουν ως «απόβλητο». Είναι αυτονόητο ότι αυτή η προσπάθεια είναι εκ του πονηρού, πρόκειται για πόλεμο εναντίον των πηγών της πίστεώς μας.

Πώς εμφανίζεται η Παλαιά Διαθήκη στη ζωή της εκκλησίας;

Ας ξεκινήσουμε από τη δογματική διδασκαλία. Περί ανθρώπου η Καινή Διαθήκη δε λέει τίποτα. Περί του γάμου και διαζυγίου, ο Χριστός παραπέμπει στο

πρώτο κεφάλαιο της Γενέσεως, στίχος 27: «Ουκ απ' αρχής ο Θεός άρσεν και θήλυ εποίησεν αυτούς». Μόνο για τον άνθρωπο ισχύει αυτό; Τι λέει περί του Θεού, όχι του Τριαδικού και περί του κόσμου η Καινή Διαθήκη; Δε λέει τίποτα, γιατί τα λέει η Παλαιά Διαθήκη. Το ίδιο ισχύει για την πτώση του ανθρώπου και την αμαρτία. Ολ' αυτά οδηγούν στην αντίληψη του σχεδίου του πονηρού, ο οποίος μας οδηγεί και συζητά τα αυτονόητα. Τα αυτονόητα δεν πρέπει να τα συζητάμε. Τι λέει η Καινή Διαθήκη περί του Τριαδικού; Τη Χριστολογία το Τριαδικό, αλλά και η Χριστολογία ερείδεται, πατάει στην Παλαιά Διαθήκη: Το «τάδε λέγει Κύριος» της Παλαιάς Διαθήκης των Προφητών πάει στο «κατά τας Γραφάς» της Καινής Διαθήκης. «Ίνα πληρωθεί το ρηθέν υπό Ησαΐου (ή Ιερεμίου) του Προφήτου λέγοντος» κ.ο.κ. Και όταν ρωτούν το Χριστό για το θαύμα τι λέει; Στον Ιωνά παραπέμπει. Τι λέει περί του κόσμου η Καινή Διαθήκη, πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος; Τίποτα. Τα λέει όλα η Παλαιά Διαθήκη. Και τι κάνει η εκκλησία «εν Πνεύματι Αγίω»; Όταν διατυπώνει το Σύμβολο της Πίστεως από πού έπρεπε να ξεκινήσει; Από την Παλαιά Διαθήκη θα ξεκίναγε. «Πιστεύω εις ένα Θεό Πατέρα Παντοκράτορα, ποιητήν ουρανού και γης ορατών τε πάντων και αοράτων» (Παλαιά Διαθήκη). Τι άλλο λέει περί Θεού Πατρός το Σύμβολο της Πίστεως; Ότι λέει η Παλαιά Διαθήκη. Και στη συνέχεια ερχόμαστε και «... εις έναν Κύριον» και κάνει το Σύμβολο της Πίστεως αναφορά στην Παλαιά Διαθήκη: «κατά τας Γραφάς...», «και εις το Πνεύμα το Άγιον... το λαλήσαν δια των Προφητών...». Μας βάζουν λοιπόν να συζητήσουμε για το Σύμβολο της Πίστεως, ν' αναθεωρήσουμε δηλ. το Σύμβολο της Πίστεως, να πετάξουμε οτιδήποτε εβραϊκό από εκεί μέσα.

Στη λατρεία της Εκκλησίας αν αποβάλλουμε τα εβραϊκά θα πρέπει να καταργήσουμε στη μικρή παράκληση το «Κύριε εισάκουσον της προσευχής μου». Επίσης το «Ελέησόν με ο Θεός κατά το μέγα έλέός σου» θα έπρεπε να είναι απόβλητο. Η θεία πρόνοια οικονόμησε στη γλώσσα την ελληνική να μεταφραστούν όλα αυτά. Ακόμη οι ευχές, η λατρεία, η υμνογραφία, κλ.π. στηρίζονται στις ωδές και αυτές είναι ωδές της πρώτης Γραφής, η οποία είναι η Παλαιά Διαθήκη. Και στην εικονογραφία ποιος είναι ο συμβολισμός της Αγίας Τριάδος; Όπως την παρουσιάζουν κάποια φραγχοφορεμένα δημιουργήματα ή με την απεικόνιση της φιλοξενίας του Αβραάμ, όπως την απέδωσε ο Ρουμπλινόφ, μαθητής του δικού μας Θεοφάνους;

Όταν λέμε ότι η Εκκλησία είναι Κιβωτός πού παρα-

πέμπουμε; Μας ζητούν να καταργήσουμε τον Ησαΐα και να ξαναγράψουμε όλη τη Μεγάλη Εβδομάδα, γιατί η Μεγάλη Εβδομάδα είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για το πόσο μέσα στη ζωή της Εκκλησίας είναι η Παλαιά Διαθήκη. Στη Μεγάλη Παρασκευή, στην πιο ιερή μέρα της Μεγάλης Εβδομάδας, διαβάζουμε στις Ωρες Ψαλμούς και Προφητείες και στον Εσπερινό διαβάζουμε μέχρι να φτάσουμε στο λόγο του Σταυρού, από την Παλαιά Διαθήκη. Και το Μεγάλο Σάββατο ακούμε τα αναγνώσματα των Τριών Παίδων, κ.ά.

Όποιος θέλει να δει τη θέση της Παλαιάς Διαθήκης στο Χριστιανισμό, ας έλθει στην Ορθόδοξη Εκκλησία κι ας δει το Χριστιανισμό το γνήσιο, τη συνέχεια της Αρχαίας Εκκλησίας που είναι η Ορθόδοξη Εκκλησία ανόθευτη και ας ακούσει ποια είναι η θέση της Παλαιάς Διαθήκης στη ζωή της αρχαίας Εκκλησίας, στο κήρυγμα του Χριστού και των Αποστόλων γενικά. Έχουμε ευτυχώς διατηρήσει ανόθευτο ό,τι μας παραδόθηκε από τους Πατέρες μας κι αυτοί παρέλαβαν συνεχώς κι εμείς παρελάβαμε από το πρώτο ποίμνιο, την πρώτη Εκκλησία τον αρχιποίμενα Χριστό, και τους Αγίους Αποστόλους.

Στις ερωτήσεις ποιος έγραψε ένα κείμενο, πότε το έγραψε, πού το έγραψε και γιατί γράφτηκε ένα κείμενο, είναι απαραίτητο να απαντήσει κάποιος:

Εμείς λέμε ότι γράφτηκε από το Άγιο Πνεύμα. Η Παλαιά Διαθήκη είναι Λόγος Θεού. Ο Λόγος του Θεού ντύνεται το λόγο τον ανθρώπινο. Αρχικά γράφτηκε στη γλώσσα την εβραϊκή και καταξιωθήκαμε να μεταφραστεί στη γλώσσα την ελληνική. Εμείς ποτέ δεν είπαμε ότι η Βίβλος είναι η επιστήμη αλλά είπαμε ότι η Βίβλος δε συγκρούεται με την επιστήμη. Η Βίβλος αποκαλύπτει υπερφυσικές αλήθειες, πολλές φορές ντυμένες με το κοσμοείδωλο, με την πολιτισμική κατάσταση της εποχής στην οποία κάνει τομές, όταν καταργεί π.χ. τις ανθρωποθυσίες με τη θυσία του Αβραάμ. Ο Θεός θέλει την ανθρώπινη καρδιά, αλλά για να φτάσει ο άνθρωπος σ' αυτό το σημείο πρέπει να περάσει και από τα στάδια τα γνωστά. Σε μία παχυλοτάτη ειδωλολατρία η Παλαιά Διαθήκη 1.000 χρόνια πριν από το δικό μας χρυσό αιώνα, κηρύσσει μονοθεΐα. Δε φθάνει αυτό, πρέπει να λύσει κι όλα τα επιστημονικά θέματα. Και τι μένει για τον άνθρωπο με το «κατακυριεύσατε» το πρώτο κεφάλαιο της Γενέσεως, όταν δημιουργεί τον άνθρωπο. Συγκρούσεις τέτοιες υπάρχουν στο μυαλό αυτών που τις επιθυμούν.

Την εποχή εκείνη ίσχυε νόμος του Χαμουραπί, ο οποίος έλεγε «εάν τολμήσει κανείς από την τελευταία κατηγορία ν' αγγίξει ή να υβρίσει κάποιον της πρώτης,

φρονεύεται. Η Παλαιά Διαθήκη λέει «οφθαλμό αντί οφθαλμού και οδόντα αντί οδόντος». Τέτοια γνώση έχουν οι άνθρωποι που στρέφονται εναντίον της Παλαιάς Διαθήκης, ώστε μιλούν ότι η Παλαιά Διαθήκη μιλά για αυτοδικία και ότι λέει να βγάξει ο ένας το μάτι του άλλου και να κόψουμε τη γλώσσα εκείνου που έκοψε τη δική μας γλώσσα και να σκοτώσουμε εκείνον που σκότωσε (το δικό μας άνθρωπο). Η Παλαιά Διαθήκη δε λέει τέτοια πράγματα. Η Παλαιά Διαθήκη λέει ότι πρέπει να είναι όλοι ίσοι απέναντι του νόμου και ο δικαστής πρέπει να μη προσωποληπτεί κι ο δικαστής πρέπει να αποδίδει το ίσο. Είναι ο περίφημος νόμος της ανταποδόσεως που δεν εφαρμόζεται από τον ίδιο τον παθόντα αλλά από το δικαστή, ο οποίος έχει μπροστά του τον άνθρωπο που έκανε κάτι και εκείνον ο οποίος έπαθε κάτι. Και πρέπει να αποδώσει δικαιοσύνη και στον ένα και στον άλλο. Του δίνει λοιπόν το μέτρο αυτός ο νόμος. Έτσι θα καταλάβουμε τη συγγραφή στα υψηλά νοήματα της Αποκαλύψεως κι όχι στις λεπτομέρειες τις ιστορικές. Η Παλαιά Διαθήκη μας δίνει υπερφυσικές αλήθειες: να μου αποκαλύψει το Θεό, τον ένα, το ζώντα, τον Αληθινό, μας αποκαλύπτει πώς ήρθαμε στον κόσμο και γιατί ήρθαμε στον κόσμο, μας αποκαλύπτει ποιος είναι ο αίτιος του κόσμου, της υπάρξεώς μας κ.λπ.

Η Παλαιά Διαθήκη τον «ένδοξο βασιλέα» Δαβίδ τον απογυμνώνει, δεν τον ωραιοποιεί, δείχνει τις αμαρτίες του, αλλά δείχνει και τη μετάνοιά του, το συγκλονισμό του δείχνει και ορθώς αποδίδεται εις εκείνον το «ελέησόν με ο Θεός κατά το μέγα έλεός σου». Θέλει να εκφράσει κάτι άλλο πιο σπουδαίο από το συγγραφέα αυτός ο Ψαλμός. Ποιος είναι ο Δαβίδ. Στο αίμα του μέσα ρέει αίμα Μωάβ (Μωαβίτης) γιατί η προ-γιαγιά του ήταν η Ρουθ.

Το Λόγο του Θεού τον κρατούμε ανόθευτο, είμαστε ασυμβίβαστοι, είμαστε ειρηνικοί, δεν παίρνουμε ρόπαλα στο χέρι, οπλιζόμαστε όμως με την πανοπλία της αλήθειας και σ' αυτό τον κόσμο το γεμάτο πειρασμούς και τους ύπουλους εχθρούς που έρχονται ως «προβατόσχημοι λύκοι», όπως έλεγε ο π. Αντώνιος (του οποίου η μακαρία ψυχή μας ακούει), πορευόμαστε αταλάντευτοι, αποβλέποντες εις Εκείνον με την ενότητα της πίστεως και την κοινωνία του Αγίου Πνεύματος.

[Η παραπάνω ομιλία του Καθηγητού της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Νικ. Μπρατσιώτη, στο Σεμινάριο Ορθόδοξον Πίστewς, αποτελεί συνέχεια των αντιστοιχών μελετών των Καθηγητών κ.κ. Ν. Β. Χρονόπουλου και Ιω. Μούρτζιου που έχουν δημοσιευθεί στα τεύχη 184 (Μάρτιος - Απρίλιος 2003) και 187 (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 2003) του περιοδικού μας].

Ρόδος: Μνημείο του Ολοκαυτώματος

Το Εβραϊκό στοιχείο της Ρόδου κατά το Μεσαίωνα και την Τουρκοκρατία

Του κ. ΗΛΙΑ Ε. ΚΟΛΛΙΑ
Εφόρου Αρχαιοτήτων ε.τ.

Εβραϊκή κοινότητα φαίνεται ότι υπάρχει στη Ρόδο τουλάχιστον από το 2^ο αι. π.Χ. διότι αναφέρεται μαζί με εκείνη της Κω στο Α' βιβλίο των Μακκαβέων. Στη συνέχεια εντοπίζονται Εβραίοι στο νησί κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Η ύπαρξη οργανωμένης χριστιανικής κοινότητας με επικεφαλής επίσκοπο ήδη στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. υποδηλώνει, κατά τη γνώμη μου, την παρουσία στη Ρόδο μιας ευάριθμης κοινότητας Εβραίων, διότι συνήθως ο πρώιμος χριστιανισμός στρατολογούσε τα μέλη του από τις εβραϊκές κοινότητες. Μέχρι στιγμής όμως η αρχαιολογική έρευνα δεν έχει εντοπίσει ή δεν έχει αναγνωρίσει υλικά στοιχεία, όπως συναγωγή ή κάτι άλλο, της παρουσίας του εβραϊκού στοιχείου στη Ρόδο κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο.

Αν και οι πληροφορίες των ιστορικών πηγών για τους Εβραίους της Ρόδου στη μεσοβυζαντινή περίοδο είναι ελάχιστες εντούτοις διαφαίνεται μια συνεχής παρουσία Εβραίων. Η Ρόδος ήταν πάντα σημαντικό λιμάνι της βυζαντινής αυτοκρατορίας και ένας από τους σημαντικότερους ναύσταθμους του Βυζαντίου, στο μέσον του θαλασσινού δρόμου μεταξύ της Κωνσταντινούπολης και της Αιγύπτου, από όπου έφθαναν στη βασιλεύουσα οι ετήσιες σιτοπομπές. Όταν οι Αραβες από το 640 κατέλαβαν οριστικά την Αίγυπτο, στο ναύσταθμο της Ρόδου ναυλοχούσε ο βυζαντινός στόλος που κτυπούσε τις αραβοκρατούμενες περιοχές της Συρίας, της Παλαιστίνης και της Αιγύπτου, αλλά συνάμα στα λιμάνια αγκυροβολούσαν τα εμπορικά πλοία που έπλεαν από ανατολή σε δύση ή από βορρά σε νότο και αντίστροφα. Δεν θα ήταν λοιπόν δυνατόν να απουσιάζουν από τη Ρόδο οι δραστήριοι από τη φύση τους Εβραίοι έμποροι και επιχειρηματίες. Στο 2ο μισό του 12ου αι. ο Εβραίος έμπορος και περιηγητής Βενιαμίν από την Τουδέλη συνάντησε στη Ρόδο μια από τις μεγαλύτερες επαρχιακές κοινότητες της βυζαντινής αυτοκρατορίας, που αριθμούσε 400 μέλη.

Οι πληροφορίες που αντλούμε από το Αρχείο των

Ιωαννιτών ιπποτών στη Μάλτα για το εβραϊκό στοιχείο της Ρόδου είναι αρκετές χωρίς να είναι εξαντλητικές. Συνάμα χριστιανοί προσκυνητές των Αγ. Τόπων ή Εβραίοι που επισκέπτονται τη Ρόδο κατά τη διάρκεια της ιπποτοκρατίας προερχόμενοι από τη Δυτική Ευρώπη, συχνά μας δίνουν γραπτές πληροφορίες για τους Εβραίους του νησιού.

Ένα έγγραφο των ιπποτών που χρονολογείται στα τέλη του 1422 ή στις αρχές του 1423 καθορίζει με ακρίβεια τη θέση της συνοικίας των Εβραίων. Βρισκόταν στο ανατολικό τμήμα της μεσαιωνικής πόλης, εκεί δηλαδή που ζούσαν οι Εβραίοι μέχρι το 1944 και μέχρι σήμερα αποκαλείται από το ροδιακό λαό **Οβριακή**. Η συνοικία διακρινόταν στην Επάνω γειτονιά (Judeca Superiori) και στην Κάτω γειτονιά (Judeca Inferiori). Η πρώτη απλωνόταν κοντά στο λιμάνι και στη σημερινή εκκλησία του Αγ. Παντελεήμονα και η δεύτερη εκτεινόταν νοτιότερα. Διαφαίνεται μέσα από τις αράδες του εγγράφου, ότι υπήρχαν δύο συναγωγές μια για κάθε γειτονιά.

Ας δούμε καλύτερα αυτό το έγγραφο, διότι παρουσιάζει πολύ ενδιαφέρον από πολλές απόψεις.

Ο μεγάλος μάγιστρος **Philibert de Naillac**, σύμφωνα με το παραπάνω έγγραφο, έδωσε εντολή να εκκενωθεί η

πάνω Οβριακή και οι Εβραίοι να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και τη συναγωγή τους και να μετακομίσουν στην κάτω Οβριακή. Δεν γνωρίζουμε για ποιους λόγους και ποια χρονιά το έκανε. Ο Naillac είναι μεγάλος μάγιστρος μεταξύ των ετών 1396 και 1421.

Ο διάδοχος του Naillac Antoni Fluvian ακύρωσε τη διαταγή του προκατόχου του, διότι τα αποτελέσματα από την εκκένωση του χώρου ήταν λίαν επιζήμια και επικίνδυνα για τη Ρόδο και τους κατοίκους της. Κατά τα τέλη του 1422 ή στις αρχές του 1423, σύμφωνα πάντα με το παραπάνω έγγραφο, η εγκαταλελειμμένη και έρημη επάνω Οβριακή είχε μετατραπεί σε εστία μόλυνσης για όλη την πόλη της Ρόδου. Εκεί πετούσαν σκουπίδια και ψόφια ζώα. Η δυσοσμία ήταν ανυπόφορη και ο αέρας ήταν μολυσμένος. Επίσης, είχε καταντήσει περιοχή ενεδρών και φόνων. Συνάμα όταν έβρεχε, τα νερά της βροχής παράρσεναν τα σκουπίδια μέσα στο λιμάνι, οπότε δεν μπορούσαν τα πλοία να προσορμισθούν. Η κατάσταση ήταν αθλία (ad statum turpissimum) και η όψη της πόλης κατάντησε αποτρόπαιη (publicus nostre civitatis aspectus ..... remanebat deformatus).

Για τους παραπάνω λοιπόν λόγους ο μεγάλος μάγιστρος αποφάσισε να επανέλθουν οι Εβραίοι στην επάνω Οβριακή και να επισκευάσουν τα σπίτια τους και τη συναγωγή τους στις ίδιες διαστάσεις ακριβώς που είχε και πιο πριν.

Το παραπάνω έγγραφο θέτει αρκετά ερωτήματα, όπως ποιοι ήταν οι θεσμοθετημένοι στη Ρόδο κανόνες υγιεινής ή εάν η Οβριακή στο πρώτο τέταρτο του 15ου αι. βρισκόταν εντός ή εκτός τειχών κ.α., που δεν θα μας απασχολήσουν τώρα διότι βρίσκονται εκτός του θέματος της σημερινής ομιλίας μου. Αναφέρθηκα όμως παραπάνω στην ύπαρξη, κατά την πρώτη εικοσαετία του 15ου αι., δύο συναγωγών στην Οβριακή. Η μια αναφέρεται ρητά στο ιπποτικό έγγραφο και είναι εκείνη που βρισκόταν στην επάνω Οβριακή. Εγκαταλελειμμένη προφανώς είχε πάθει ζημιές ή είχε ερειπωθεί και γι' αυτό το λόγο ο μεγάλος μάγιστρος έδωσε την άδεια στους Εβραίους να την επισκευάσουν. Πιθανολογούμε ότι θα υπήρχε και μια δεύτερη συναγωγή στην κάτω Οβριακή, όπου οι Εβραίοι πρέπει να εκτελούσαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα στο διάστημα που είχαν όλοι συγκεντρωθεί σ' αυτό το χώρο και δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν εκείνη της επάνω Οβριακής.

Πράγματι στην κάτω Οβριακή, στη σημερινή οδό Σιμίου, ορθώνεται η συναγωγή Kaal Schalom, που όμως την έχουν χρονολογήσει γύρω στα 1577. Πράγματι η χρονολογία αυτή είναι χαραγμένη σε μια μαρμαρίνη πλάκα εντοιχισμένη πάνω σε μια ανενεργή σήμερα

κρήνη. Υπάρχουν στοιχεία ότι αυτή η πλάκα δεν είναι εντοιχισμένη στην αρχική της θέση. Πιθανώς επίσης να δηλώνει τη χρονιά μιας επισκευής της κρήνης ή της συναγωγής. Πρέπει συνάμα να αναφέρω ότι υπάρχουν αρχιτεκτονικά μορφικά στοιχεία, λίγα βέβαια, πάνω στο κτήριο της συναγωγής, που μας κάνουν να υποθέτουμε ότι τμήμα του ανάγεται στην περίοδο της ιπποτοκρατίας. Ενδεχομένως λοιπόν να υποκρίπτεται στη σημερινή συναγωγή Kaal Schalom εκείνη των αρχών του 15ου αι. Η μελλοντική ιστορική ή αρχαιολογική έρευνα πιθανώς να μεταβάλλει την υπόθεση σε βεβαιότητα.

Η δεύτερη συναγωγή γνωστή με την επωνυμία Kaal Gadol βρίσκεται, ερειπωμένη από τους βομβαρδισμούς του 1944, στην επάνω Οβριακή στη σημερινή οδό Θησέως. Είναι αυτή άραγε που σύμφωνα με το προαναφερθέν ιπποτικό έγγραφο γύρω στα 1422 -1423 επισκευάσαν οι Εβραίοι; Δεν μπορούμε επί του παρόντος να είμαστε βέβαιοι. Την αμφιβολία την προκαλούν οι γραπτές μαρτυρίες δύο Εβραίων, που προερχόμενοι από την Ιταλία πέρασαν από τη Ρόδο κατά την όγδοη δεκαετία του 15ου αι., μετά τη νικηφόρα έκβαση για τους ιππότες της μεγάλης πολιορκίας της Ρόδου του 1480 από τους Οθωμανούς.

Μετά τη νίκη τους οι Ιππότες αποφάσισαν να κτίσουν δύο εκκλησίες εκεί που έγινε η αποφασιστική μάχη, στη συνοικία των Εβραίων, στην περιοχή της θέσης μάχης της «γλώσσας» της Ιταλίας. Η μία εκκλησία ανήκε στο καθολικό δόγμα και ήταν αφιερωμένη στην Παναγία της Νίκης, διότι σύμφωνα με τους χρονικογράφους των γεγονότων της πολιορκίας, η Παναγία εμφανισθείσα ως όραμα στον ουρανό οπλισμένη βοήθησε του Ιππότες να νικήσουν. Η δεύτερη εκκλησία κτίστηκε κοντά στην πρώτη και ανήκε στο ορθόδοξο δόγμα, αφιερωμένη στον Αγ. Παντελεήμονα, διότι τα όπλα των Ιπποτών στέφθηκαν από τη Νίκη στις 27 Ιουλίου, ημέρα της εορτής του παραπάνω αγίου. Οι δύο όμως προαναφερθέντες Εβραίοι παρουσιάζουν το γεγονός της νίκης των ιπποτών υπό άλλη εκδοχή.

Ο πρώτος, ο Meschullam Ben Menachem da Voltera, πέρασε από τη Ρόδο το 1481 και ο δεύτερος, ο ραβίνος Obadia da Bartinoro το 1487. Και οι δύο γράφουν ότι οι Ροδίτες ομόθησκοί τους τους διηγήθηκαν ότι ο «Θεός του Ισραήλ» απώθησε τους Τούρκους, όταν εισέβαλαν στην πόλη και έφθασαν εμπρός από την Εβραϊκή συναγωγή. Στη συνέχεια ο Meschullam Ben Menachem υποστηρίζει ότι ο μεγάλος μάγιστρος και νικητής των Τούρκων Pierre d'Aubusson έκτισε σε ανάμνηση αυτού του γεγονότος δύο εκκλησίες, μία από τη μια πλευρά της συναγωγής και μια από την άλλη. Ο ραβίνος Obadia

όμως ισχυρίζεται ότι, ο μεγάλος μάγιστρος κατέλαβε τη συναγωγή και στη θέση της έκτισε μια εκκλησία. Στους Εβραίους παραχώρησε έναν άλλο χώρο για την οικοδόμηση νέας πλέον συναγωγής και επιδόθηκε αυτό το έργο με 100 δουκάτα. Έτσι λοιπόν σύμφωνα με την εκδοχή του πρώτου Εβραίου ταξιδιώτη, η συναγωγή περιβάλλεται από δύο χριστιανικές εκκλησίες και σύμφωνα με την πληροφορία του δεύτερου κτίστηκε μια νέα συναγωγή σε άλλο χώρο. Οι δυτικοευρωπαϊκές βέβαια ιστορικές πηγές αναφέρουν την οικοδόμηση των δύο εκκλησιών, της Παναγίας της Νίκης και του Αγ. Παντελεήμονα, στη θέση όπου έγινε η μεγάλη μάχη και όπου υπήρχαν μερικά ερειπωμένα εβραϊκά σπίτια και ένας κήπος, που τα εξαγόρασε ο μεγάλος μάγιστρος με δικά του χρήματα. Έτσι λοιπόν αν η συναγωγή Kaal Schalom διαδέχθηκε στην ίδια θέση την παλιά συναγωγή, που επισκευάστηκε στα 1422 ή 1423, θα διευκρινισθεί πιθανώς από νέα στοιχεία που θα φέρει στο φως η ιστορική έρευνα ή η αρχαιολογική σκαπάνη.

Είναι βέβαιο ότι η Εβραϊκή συνοικία της Ρόδου δεν ήταν ποτέ «γκέτο», χώρος δηλαδή όπου έμεναν αποκλειστικά και μόνο Εβραίοι. Υπήρχαν σ' αυτή εκτός των άλλων και ακίνητα πλουσίων και διαπρεπών χριστιανών, όπως του μεγαλοτραπεζίτη Ελληνολατίνου **Δραγονέτου Κλαβέλλη**, του **Ευγενή Safredo Calvo**, κ.α. Επίσης διακρίνονται μέχρι σήμερα τα ερείπια 7 εκκλησιών.

Το σημαντικότερο ερώτημα που τίθεται είναι εάν οι Εβραίοι έμεναν πάντα σ' αυτό το χώρο. Το ιπποτικό έγγραφο, στο οποίο αναφερθήκαμε συχνά παραπάνω, τονίζει το γεγονός ότι οι Εβραίοι κατοικούσαν στην επάνω Εβραϊκή από τα παλιά χρόνια (temporibus retroactis). Από τότε όμως; Πιθανώς μια συστηματική ανασκαφική έρευνα, που θα την ακολουθήσει μελέτη και δημοσίευση των συμπερασμάτων της, να μας δώσει απάντηση στο παραπάνω ερώτημα. Πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι πρόσφατες έρευνες στην περιοχή έχουν αποδείξει ότι η περιοχή της Εβραϊκής στα Ελληνιστικά χρόνια ήταν εκτός τειχών.

Μέσα από τις περιγραφές των περιηγητών και τη μελέτη και δημοσίευση εγγράφων του Αρχείου της Μάλτας, διαφαίνεται η ύπαρξη κατά την περίοδο της ιπποτοκρατίας μιας Εβραϊκής κοινότητας στη Ρόδο δραστήριας, καλλιεργημένης και εύρωστης οικονομικά. Οι Εβραίοι που κατοικούσαν στη Ρόδο μέχρι το 1522 ήταν ρωμανιώτες, ελληνόφωνοι.

Στο πρώτο μισό του 15ου αι. ιπποτικά έγγραφα μας παρέχουν τα ονόματα 4 εβραίων γιατρών από τους ο-

ποίους τουλάχιστον οι 3 είναι κάτοχοι πανεπιστημιακού διπλώματος, είναι «Medici fisici». Οι δύο απ' αυτούς, ο **Vitali Gratiani** και ο **Σαμουήλ Ορφανός**, ήταν πρόσωπα βαθύτατα εκτιμώμενα από την κοινωνία της Ρόδου και από τους Ιππότες.

Ο πρώτος απ' αυτούς, ο Vitali, υπηρέτησε με επιτυχία στο Νοσοκομείο των Ιπποτών και ήταν ο προσωπικός γιατρός του μεγάλου μαγίστρου Antoni Fluvian (μήπως ήταν αυτό που επηρέασε τον Fluvian για την απόφαση του 1422-23;). Στάθηκε χρησιμότητας στο Τάγμα των Ιπποτών και στους χριστιανούς της Ρόδου. Αναγνωρίζοντας το σημαντικό έργο του στον τομέα της Υγείας, το Τάγμα του παραχώρησε το 1433 ένα αμπελοχώραφο. Μετά το θάνατό του η γυναίκα του Καλή και τα παιδιά του περιβάλλονται με προνομιακά δικαιώματα. Μπορούσαν να κυκλοφορούν τη νύχτα κρατώντας φως για να πάνε στη συναγωγή, στα σπίτια τους στην περιοχή της κάτω Εβραϊκής και για τις δουλειές τους. Απαλλάσσονται από την υποχρέωση που έχουν οι Εβραίοι να δίνουν στο Τάγμα στρώματα, «σπερβέρια», λινά στρωσίδια και κλινοσκεπάσματα για να χρησιμοποιηθούν ως δώρα στους πρεσβευτές των μουσουλμάνων.

Ο δεύτερος, ο Σαμουήλ, καταξιωμένος γιατρός του Νοσοκομείου της Ρόδου, έχει ακίνητα στην Εβραϊκή συνοικία, όπου και διαμένει. Καλύπτεται από την εμπιστοσύνη του μεγάλου μαγίστρου, που εγγράφως επιτρέπει σ' αυτόν και στην οικογένειά του να κινούνται ελεύθερα τη νύχτα για να πάνε στη συναγωγή ή στο λουτρό. Παίρνει από το Τάγμα, με τη χαριστική μέθοδο της διαρκούς εμφύτευσης, στην κάτω Εβραϊκή οικόπεδα κατάλληλα για το κτίσιμο σπιτιών.

Πλούσιοι επιχειρηματίες συχνά δανείζουν το Ιπποτικό Τάγμα με μεγάλα χρηματικά ποσά. Ο Ρόδιος λ.χ. Εβραίος **Ιεζεκιήλ Μαυριστήρης** δανείζει το 1437 χωρίς τόκο στο Τάγμα το ποσόν των 1.152 ροδίτικων φιορινιών. Βέβαια τίθεται το ερώτημα, γιατί ο Μαυριστήρης δάνεισε στο Τάγμα αυτό το τεράστιο ποσό χωρίς τόκο; Επίσης ακολουθεί ένα άλλο ερώτημα: Επεστράφησαν τα χρήματα από το Τάγμα στο Μαυριστήρη; Το αγνοούμε, αλλά δεν αποκλείουμε την περίπτωση να μην πήρε ποτέ ο πλούσιος Εβραίος πίσω τα χρήματά του. Σε τι λοιπόν απέβλεπε ο Ιεζεκιήλ Μαυριστήρης; Ασφαλώς από την ευχέρεια που είχε να δανείζει μεγάλα χρηματικά ποσά, πρέπει να ήταν ένας δραστήριος, έμπνους και καπάτσος μεγαλοεπιχειρηματίας και δεν θα επέτρεπε να υποστεί η επιχείρησή του τόση μεγάλη ζημιά. Κατά τη γνώμη μου πρέπει να δέχτηκε άλλες ανταμοιβές. Από τις λίγες πληροφορίες που αντλούμε

από τις ιστορικές πηγές, μπορούμε να υποθέσουμε ποιες ήταν περίπου αυτές οι ανταμοιβές.

Το 1442 ο Μαυριστήρης κατηγορήθηκε ότι δεν πλήρωσε χρηματικό ποσό που χρωστούσε στο Γενοβέζο Αμβρόσιο Grillo. Οι πληρεξούσιοι του τελευταίου στη Ρόδο προσέφυγαν στην τοπική δικαιοσύνη, η οποία στην ουσία απάλλαξε τον κατηγορούμενο, αποδεχόμενη την ένστασή του ότι δεν καταλάβαινε καλά τη λατινική γλώσσα του δικαστηρίου. Έτσι λοιπόν ανεστάλη η διαδικασία. Είναι ξεκάθαρη η σκανδαλώδης εύνοια του καθοδηγούμενου από το Τάγμα δικαστηρίου. Αυτή η εύνοια του Τάγματος προς την οικογένεια Μαυριστήρη συνεχίζεται και αργότερα. Το 1453, όταν πια ο Ιεζεκιήλ είχε πεθάνει, ο γαμπρός του Έσδρας και η κόρη του Ρεβέκα, κατήγγειλαν στο μεγάλο μάγιστρο πιέσεις εκ μέρους των υπευθύνων του δημόσιου Ταμείου για προσφορά δανείου, αναγκαστικού βέβαια. Τότε επεμβαίνει ο μεγάλος μάγιστρος και εγγράφως διακηρύσσει την εύνοια του Τάγματος προς την οικογένεια Μαυριστήρη. Απαγορεύει στους Αδελφούς του Τάγματος να θίξουν τον Έσδρα, τη Ρεβέκα, τα παιδιά τους και τους συγγενείς τους και δεν επιτρέπει να τους ζητούν δάνειο ή οτιδήποτε άλλο. Διαβεβαιώνει τους απογόνους του Μαυριστήρη ότι η περιουσία τους βρίσκεται κάτω από την άμεση προστασία του και χωρίς τη δική του άδεια κανείς δεν θα μπορεί να τους εξετάζει, να τους κρίνει, να τους ζητήσει οτιδήποτε. Επίσης τους απαλλάσσει αυτούς και τα παιδιά τους από τον ετήσιο φόρο των Εβραίων και τους επιτρέπει να κινούνται ελεύθερα τη νύκτα μετά το κτύπημα της νυκτερινής καμπάνας.

Οι ανταμοιβές προς την οικογένεια Μαυριστήρη, που αναφέραμε παραπάνω, είναι ό,τι αντλήσαμε από τις λίγες διασωθείσες ιστορικές πηγές. Πιθανώς θα υπήρχαν και ανταμοιβές που δεν καταγράφονται σε έγγραφα, όπως χαριστικές προμήθειες διαφόρων υλικών για το στρατό και το στόλο του Τάγματος ή χαριστικές δικαστικές αποφάσεις, όπως εκείνη που αναφέρθηκε παραπάνω υπέρ της οικογένειας Μαυριστήρη.

Το 1453 η Εβραϊκή κοινότητα παρέχει «αυθόρμητα», σύμφωνα με έγγραφο, το μεγάλο χρηματικό ποσό των 1.000 φιορινιών, για την οικοδόμηση του πύργου του μόλου των μύλων και του νέου προμαχώνα στο λιμάνι. Μήπως θάπρεπε να εντάξουμε αυτή τη δωρεά του συνόλου των Εβραίων προς το ιπποτικό κράτος στην ίδια κατηγορία με τα δάνεια του Μαυριστήρη; Δωρεά δηλαδή που αποβλέπει ως ανταμοιβή τη λιγότερη καταπίεση.

Μέσα από τις ανταλλαγές προς τους ευνοούμενους

του Τάγματος Εβραίους έμμεσα πληροφορούμεθα μερικές από τις επιβαρύνσεις και τους περιορισμούς της Εβραϊκής κοινότητας: Μετά το κτύπημα της νυκτερινής καμπάνας απαγορευόταν να κυκλοφορούν οι Εβραίοι. Δεν μπορούσαν να πάνε κατά τη νύκτα ούτε στη συναγωγή, ούτε στο λουτρό, ούτε σε αναζήτηση γιατρού ή φαρμακοποιού. Η Εβραϊκή κοινότητα πλήρωνε ετήσιο φόρο κατά αποκοπή 50 φιορίνια. Είναι γνωστό ότι οι γυναίκες των Ροδίων Εβραίων ύφαιναν και τα έργα των χειρών τους εθεωρούντο εξαιρετικά. Οι Εβραϊκές οικογένειες όμως ήταν υποχρεωμένες να προσφέρουν στο Τάγμα ένα μέρος από τα περιφέρμα υφαντά τους, που οι Ιππότες τα έδιναν ως δώρα στους πρεσβευτές των μουσουλμάνων.

Δεν έχουμε αρκετές τουλάχιστον πληροφορίες για τα ταπεινά μέλη της εβραϊκής ροδιακής κοινότητας του μεσαίωνα. Είναι γνωστό όμως ότι πολλοί απ' αυτούς ήταν βυρσοδέψες, βαφείς δερμάτων και υποδηματοποιοί. Υπάρχουν πληροφορίες ανεπιβεβαιώτες ότι ήταν και άξιοι κατασκευαστές όπλων. Παρήγαν κρασί και το εμπορεύονταν. Ο **Ovadiah de Bertinoro**, ο Εβραίος περιηγητής, που αναφέρθηκε παραπάνω ότι πέρασε από τη Ρόδο το 1487, κάνει μια αρκετά κολακευτική περιγραφή του ροδιακού Εβραϊκού στοιχείου: «Δεν έχω δει ποτέ, γράφει ο Ovadia, καμιά ισραηλιτική κοινότητα όπως εκείνη της Ρόδου, όπου όλοι από τον πιο μεγάλο ως τον πιο μικρό, να είναι τόσο έξυπνοι και τόσο επιτήδριοι. Είναι ευπρεπείς και ευγενικοί, σχεδόν όλοι φορούν καθαρά ρούχα. Έχουν μακριά μαλλιά και μοιάζουν με πρίγκιπες. Σε κανένα άλλο μέρος δεν έχω συναντήσει Εβραίες γυναίκες, όπως εκείνες της Ρόδου, τόσο επιτήδειες σε όλες τις δουλειές. Είναι κυρίως άξιες υφάντρες. Οι ιππότες είναι οι κυριότεροι αγοραστές των εργοχείρων τους. Οι αρχηγοί τους τιμούν συχνά τα σπίτια των Εβραίων με την επίσκεψή τους για να θαυμάσουν τα έργα των ωραίων αυτών γυναικών».

Τις δραστηριότητες αυτής της ανθούσης κοινότητας ήλθε να διακόψει ένα αναπάντεχο και αδικαιολόγητο γεγονός. Ένα διάταγμα της 9ης Ιανουαρίου 1502 του μεγάλου μαγίστρου **Pierre d' Aubusson** υποχρέωνε τους Εβραίους της Ρόδου να βαπτιστούν χριστιανοί ή αφού πουλήσουν τις περιουσίες τους να μετοικήσουν, μέσα σε 40 ημέρες, στη Νίκαια της Προβηγκίας. Σε αντίθετη περίπτωση οι ιππότες θα δήμιαν την περιουσία τους και τους ίδιους θα τους πουλούσαν ως σκλάβους. Για τα Εβραϊόπουλα δεν υπήρχε άλλη λύση από τον εκχριστιανισμό. Μετά απ' αυτό το γεγονός ένα μέρος του δραστήριου Εβραϊκού στοιχείου απομακρύνθηκε από τη Ρόδο και ένα άλλο εκχριστιανισμένο βίαια επανήλθε

στην πατρώα πίστη αμέσως μετά την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς το 1523.

Η σκληρή και αιματηρή εξάμηνη πολιορκία της Ρόδου και ο εκπατρισμός 3 έως 4 χιλιάδων Ροδίων, που ακολούθησαν στη φυγή τους ιππότες, δημιούργησε οξύ δημογραφικό πρόβλημα για τη Ρόδο μετά την κατάληψή της από τους Οθωμανούς.

Πρέπει επίσης να τονιστεί το γεγονός, ότι ακολούθησαν τους ιππότες τα πιο δραστήρια, πλούσια και μορφωμένα μέλη της ροδιακής κοινωνίας.

Ο νικητής των ιπποτών, ο σουλτάνος Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής, έποικισε αμέσως τη Ρόδο, με μουσουλμάνους που μετακίνησε από τη Λυκία και την Καρία της Μ. Ασίας και με Σεφαρδίτες Εβραίους. Οι τελευταίοι είχαν καταφύγει στην ανεξίτηλη Οθωμανική αυτοκρατορία από την Ιβηρική χερσόνησο. Μετά τη συντριβή των Μαυριτανών της Ισπανίας από τα ενωμένα στρατεύματα της Καστίλλης και της Αραγόνας το 1492, εκατοντάδες χιλιάδες Εβραίοι υποχρεώθηκαν με βασιλικά διατάγματα να απομακρυνθούν από την Ισπανία και αργότερα και από την Πορτογαλία. Οι φυγάδες αναζητήσαν καταφύγιο στα μεγάλα αστικά κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως στην Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη, τη Σμύρνη κ.α. Σύμφωνα με τον επιφανή λόγιο Εβραίο **Abraham Galante**, που είχε υπόψη του στοιχεία από το Αρχείο της Κοινότητας, οι Εβραίοι έποικοι της Ρόδου ήταν περίπου 400, προερχόμενοι από τη Θεσσαλονίκη, την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και τα Ιεροσόλυμα. Ο αριθμός αυτός οπωσδήποτε αυξάνει καθώς επανακάμπει στο νησί και αριθμός των εκδιωχθέντων από τους ιππότες ρωμανιωτών ομοθρήσκων τους ή των απογόνων τους. Στα τέλη του 16ου αι. αυξάνονται στα 720 άτομα.

Αρχικά εμφανίζεται, όπως ήταν φυσικό, μια εσωτερική σύγκρουση μεταξύ των ελληνοφώνων ρωμανιωτών Εβραίων και των ισπανοφώνων σεφαρδιτών. Όπως και αλλού στην Οθωμανική αυτοκρατορία, η σύγκρουση αυτή θα εστιασθεί σε θέματα γλώσσας και θρησκευτικού τυπικού και θα λήξει με την επιβολή των απόψεων του αριθμητικά και κοινωνικά ισχυρότερου ισπανόφωνου σεφαρδίτικου στοιχείου. Μέσα στην πρώτη δεκαεπενταετία της Τουρκοκρατίας φαίνεται ότι οι σεφαρδίτες παίρνουν στα χέρια τους τη διοίκηση της Εβραϊκής κοινότητας της Ρόδου. Τα κείμενα και τα έγγραφα της συντάσσονται πλέον στην κυρίαρχη γλώσσα, την ισπανοεβραϊκή, και μάλιστα σε διάλεκτο συγγενή προς εκείνη που χρησιμοποιούσαν οι σεφαρδίτες της Θεσσαλονίκης.

Σύντομα η Εβραϊκή κοινότητα της Ρόδου θα απο-

κτήσει τη φήμη ότι ήταν μια από τις πιο καλλιεργημένες, ιδιαίτερα σε θεολογικά θέματα, της Ανατολικής Μεσογείου. Οι ραβίνοι της Ρόδου, συχνά άτομα με γνώση και βαθιά θεολογική καλλιέργεια, μπορούσαν να αναλύουν τα θεολογικά θέματα, αλλά και να επιλύουν ζητήματα διαφωνιών που ανέκυπταν μεταξύ των μελών της κοινότητας, ερμηνεύοντας με επιτυχία τα ιερά κείμενα της θρησκείας τους. Τη μεγάλη πείρα και τις γνώσεις τους κλήθηκαν συχνά να προσφέρουν και σε άλλες Εβραϊκές κοινότητες στην Κεντρική Ευρώπη, την Αίγυπτο, τη Χίο κ.α.

Από το πρώτο μισό του 18ου αι., η Ρόδος γίνεται σημαντικό σεφαρδίτικο κέντρο θεολογικής μελέτης. Στα αρχεία και στη βιβλιοθήκη της κοινότητας μέχρι τα τέλη τουλάχιστον του 19ου αι., υπήρχαν θεολογικά χειρόγραφα κείμενα, χειρόγραφοι ιατρικοί κώδικες και ποιητικά έργα γραμμένα σε ισπανοεβραϊκή γλώσσα. Η παρουσία στη Ρόδο σπουδαίων και σοφών ραβίνων θα προσδώσει στο νησί, μεταξύ των Εβραίων, την προσωνυμία «μικρή Ιερουσαλήμ».

Στον οικονομικό τομέα οι Εβραίοι της Ρόδου, την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ασχολούνται με την εκμίσθωση από το κράτος των φόρων, αλλά και των τελών των τελωνείων.

Η ενασχόληση των Εβραίων της Ρόδου με την αμπελουργία και την παραγωγή κρασιού στέφεται από επιτυχία. Ήδη από την τρίτη δεκαετία του 16ου αι., οι Ρόδιοι Εβραίοι επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στις μεθόδους φύλαξης και παραγωγής κρασιού, που θεωρείται πρότυπη από πλευράς των κανόνων της θρησκείας τους.

Αναβιώνει από τους σεφαρδίτες η υφαντουργεία στη Ρόδο. Κλώστες λινού, βαμβακιού και μετάξης και κατασκευαστές ετοιμών ενδυμάτων ασχολούνται (σε εργαστήρια οι άνδρες και στα σπίτια τους οι γυναίκες) με την ύφανση, ραφή και κατασκευή κλωστών, σχοινιών και ρούχων κάθε είδους. Σε πέντε χιλιάδες υπολογίζονται τα πουνάμισα που εξάγονται στη Μ. Ασία στο δεύτερο μισό του 15ου αι.

Εμπορεύονται σχεδόν μονοπωλιακά το φαρμακευτικό χυμό του λάβδανου και το θειάφι. Οι Εβραίοι επίσης συνδέονται με την αναβίωση και την ακμή από τον 17° αι. της ροδιακής βυρσοδεψίας και της κατασκευής υποδημάτων.

Στον 19° αι. οι Εβραίοι συναγωνίζονται το ελληνικό στοιχείο της Δωδεκανήσου στο εμπόριο του σπόγγου και δανειοδοτούν τη σπογγαλιεία της Καλύμνου, της Σύμης και της Χάλκης.

Πλάι στους ισχυρούς επιχειρηματίες, τους βιοτέ-

χνες και γιατρούς ζουν και δουλεύουν ταπεινά μέλη της Εβραϊκής κοινότητας, όπως σιδηρουργοί, ξυλουργοί, κοσμηματοποιοί, τεχνίτες, μεταφορείς και απλοί εργάτες.

Σ' αυτό τον αιώνα, στον 19ο, παρατηρείται εξ αιτίας της οικονομικής ανάπτυξης δημογραφική ανάκαμψη και ανανέωση της ζωτικότητας του δωδεκανησιακού εβραϊκού στοιχείου. Ο Εβραϊκός πληθυσμός της Ρόδου, στο πρώτο τέταρτο του 19ου αι., παρουσιάζει αύξηση φθάνοντας τα 1.000 περίπου άτομα, τα 1.500 περίπου στα μέσα του ίδιου αιώνα, τα 3.600 το 1900 και το 1931 αριθμεί 4.611 ψυχές. Νέες συναγωγές κτίζονται το 1865 και 1880 για να καλύψουν τις αυξημένες λατρευτικές ανάγκες. Στη δεκαετία του 1930 εκτός από τις δύο μεγάλες συναγωγές Kaal Gadol και Kaal Schalom, υπήρχαν ακόμα 4 μικρές που λειτουργούσαν ως «εκκληρίες οίκοι».

Αυτή λοιπόν η πανάρχαια, δραστήρια και ανθούσα ροδιακή εβραϊκή κοινότητα συνθλίβεται στην κυριολεξία το 1944, όταν 1.800 περίπου μέλη της, όσα είχαν εναπομένει στη Ρόδο, οδηγούνται στα γερμανικά ναζιστικά κρεματόρια. Ο επακολουθήσας βομβαρδισμός από την αγγλική αεροπορία μετέτρεψε ένα μεγάλο μέρος της Εβραϊκής συνοικίας σε ερειπίων και μη υπαρχούσης αντίστασης αμέσως μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου με τον υπόλοιπο κορμό της Ελλάδας, τα ερειπωμένα εβραϊκά κτίσματα ισοπεδώθηκαν. Ασφαλώς αξιόλογα κτήρια χάθηκαν δια παντός.

Επίσης, απ' όσο ξέρω καταστράφηκε και το πολύτιμο Αρχείο της Κοινότητας και η κοινοτική και οι ιδιωτικές βιβλιοθήκες των Εβραίων.

Το θλιβερό λοιπόν συμπέρασμα είναι ότι, τα ιστορικά στοιχεία που μας έχουν απομείνει για την αναβίωση της ιστορικής μνήμης γύρω από την εβραϊκή κοινότητα της Ρόδου είναι ελάχιστα, ιδιαίτερα για μεσαιωνική περίοδο. Ο λόγος που επέμεινα περισσότερο, όπως θα παρατηρήσατε, στη μεσαιωνική εβραϊκή περίοδο, είναι γιατί την ξέρουμε πολύ λιγότερο από εκείνες της Τουρκοκρατίας και Ιταλοκρατίας. Κατά τη γνώμη μου για να ανασύρουμε τον πέπλο της ιστορικής σιωπής και να αντλήσουμε έστω κάποια ψήγματα πληροφοριών για τους Εβραίους της Ρόδου, δεν απομένει άλλη λύση παρά να καταφύγουμε στη μέθοδο της αρχαιολογικής έρευνας.

[Ομιλία κατά τις εκδηλώσεις στη μνήμη των Εβραίων της Ρόδου (19 - 23/6/2002) με την ευκαιρία των αποκαλυπτηρίων του Μνημείου Ολοκαυτώματος στη Ρόδο].

Αποκαλυπτήρια Μνημείου Ελλήνων Εβραίων πεσόντων κατά τον Πόλεμο του '40 - '41

Στις 27 Οκτωβρίου 2003, στη διάρκεια των εκδηλώσεων που πραγματοποιήθηκαν στη Θεσσαλονίκη για την επέτειο της 28ης Οκτωβρίου, έγιναν τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου των Ελλήνων Εβραίων πεσόντων στον Πόλεμο του '40 - '41, που ανεγέρθη στο Ισραηλτικό Νεκροταφείο Θεσσαλονίκης. Τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου των Ελληνοεβραίων, που έπεσαν μαχόμενοι στο αλβανικό μέτωπο το 1940, έγιναν από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κ. Κ. Στεφανόπουλο. Το Μνημείο βρίσκεται μπροστά στον τάφο του Μαρδοχαίου Φριζή, του πρώτου Εβραίου αξιωματικού που έπεσε μαχόμενος υπέρ της Ελλάδας στον Πόλεμο του '40. Η ανέγερση του Μνημείου έγινε χάρη στη δωρεά του αείμνηστου Δαβίδ Φρανσές, ο οποίος ήταν Έλληνας Εβραίος από τη Θεσσαλονίκη και πολέμησε στον Πόλεμο του '40 - '41 στο 4ο Τάγμα κινήσεως πολυβόλων.

Στην εκδήλωση παρευρέθηκαν ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης κ. Κωνσταντίνος Καραμανλής, οι υπουργοί Πολιτισμού κ. Ευάγγελος Βενιζέλος, Ανάπτυξης κ. Άκης Τσοχατζόπουλος, Μακεδονίας - Θράκης κ. Χάρης Καστανίδης, οι βουλευτές κ.κ. Παπαθεμελής, Σπηλιόπουλος, Κούβελας, Ορφανός, Ρεγκούζας, οι ευρωβουλευτές κ.κ. Κουκιάδης, Τρακατέλης, ο Γ.Γ. Περιφέρειας κ. Λιακόπουλος, οι δήμαρχοι Συκεών, Σταυρουπόλεως, Αμπελοκήπων, ο Διοικητής του Γ' Σ.Σ. αντιστράτηγος Χρήστος Βαφειάδης, ο πρωτοσύγκελος της Ιεράς Μητροπόλεως Σταυρουπόλεως, ο αντιπρύτανης του Α.Π.Θ. κ. Καλτσίκης, ο πρόεδρος του Συμβουλίου Αποδήμιου Ελληνισμού κ. Αντρίου Άθηνς, ο πρέσβης του Ισραήλ κ. Ράμι Αβιράμ, ο επιτετραμμένος της πρεσβείας των Η.Π.Α. κ. Τζέϊκομπ Ουάλλας, εκπρόσωποι πολιτικών κομμάτων, των προξενικών, δικαστικών, αστυνομικών Αρχών, των Εβραϊκών Κοινοτήτων και Οργανισμών της Ελλάδας και του εξωτερικού και πλήθος κόσμου.

* Επίσης, Μνημείο για τους πεσόντες Λαοισμούς Εβραίους κατά τον Πόλεμο του '40 αποκαλύφθηκε στη Λάρισα, στις 30 Οκτωβρίου 2003, παρουσία των τοπικών Αρχών.

Τα εβραϊκά σχολεία της Ρόδου

Των ΦΩΤΕΙΝΗ ΚΛΑΔΑΚΗ - ΜΕΝΕΜΕΝΛΗ
και ΑΔ. ΤΙΜΟΘΕΟΥ ΦΡΕΡΗ

Το ισραηλικό
σχολείο «Notrica»
(φωτ. Ε. Βρατσάνου,
2001)

Τον 17^ο αιώνα τα εβραϊκά σχολεία στη Ρόδο, όπως και σε πολλές άλλες εβραϊκές κοινότητες, ήταν μόνο τα *yeshivot*¹, λαϊκά σχολεία δεν υπήρχαν. Τα *yeshivot* άνθισαν στη Ρόδο τον 18^ο αιώνα, υπό τη διεύθυνση σοφών ραββίνων, αλλά τον 19^ο αιώνα με την επιδείνωση της οικονομικής καταστάσεως της εβραϊκής κοινότητας, χειροτέρευσαν και οι συνθήκες στην εκπαίδευση.

Το 1850, στην πόλη της Ρόδου υπήρχαν τρία εβραϊκά σχολεία μόνο για αγόρια, με 120 μαθητές. «Για τα κορίτσια δεν έχει σχολεία, αγνοούν γραφή κι' ανάγνωση, όπως κι οι Οθωμανίδες», αναφέρει ο *Victor Guerin*². Το πρόγραμμα περιλάμβανε ανάγνωση, γραφή, στοιχειώδη αριθμητική και αποστήθιση βιβλικών κειμένων. Η φοίτηση ήταν μέχρι της ηλικίας των 12 χρονών. Περιτέρω μόρφωση δεν ενθαρρυνόταν, κυρίως γιατί τα παιδιά έπρεπε να δουλέψουν για να συνεισφέρουν στη συντήρηση της οικογένειας.

Προσπάθειες για την ίδρυση

λαϊκού σχολείου δυτικού τύπου έγιναν κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Το 1880, ο ραββίνος **Nissim Behar Michael** ήρθε στη Ρόδο από την Κωνσταντινούπολη και ίδρυσε ένα δημοτικό σχολείο, όπου διδάσκονταν εβραϊκά και τουρκικά. Το σχολείο έκλεισε μετά από λίγους μήνες.

Το 1882, ο Εβραίος **Mosheh Franco** ίδρυσε ένα μικτό δημοτικό σχολείο, που του έδωσε το όνομα «Πρόοδος»³. Στο σχολείο αυτό χρησιμοποιούσαν μοντέρνες τεχνικές εκπαιδεύσεως. Διδακτέα ύλη ήταν η αρχαία και η νέα εβραϊκή γλώσσα, η γαλλική, η τουρκική, η ισπανική καθώς και η αριθμητική.

Τάξη θηλέων σχολείου Notrica, 1929 (αρχείο Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος)

Οι ραββίνοι της Ρόδου, όμως, καταπολέμησαν το δυτικού τύπου αυτό σχολείο από την αρχή. Μια νύχτα οι πιο φανατικοί ορθόδοξοι Εβραίοι όρμησαν μέσα στο σχολείο και κατέστρεψαν βιβλία, καταλόγους και άλλα αντικείμενα. Το σχολείο «Πρόοδος» λειτούργησε πέντε χρόνια και μετά έκλεισε. Τον τελευταίο χρόνο λειτουργίας του, ο αριθμός των μαθητών ήταν 55, μεταξύ αυτών 8 μουσουλμάνοι, ένας Έλληνας και 3 κορίτσια. Ένας από τους δασκάλους του σχολείου «Πρόοδος» ο **Jacques Abravaya**, Εβραίος από τα Δαρδανέλια, συνέχισε την προσπάθεια για την ίδρυση ενός προοδευτικού σχολείου, αλλά χωρίς επιτυχία. Τελικά ο **Abravaya** εγκατέλειψε την προσπάθεια και στις 4 - 7 - 1890 έγραψε ένα γράμμα στην **Alliance Israelite Universelle**⁴, ζητώντας δουλειά σε κάποιο από τα σχολεία της γιατί «είχε απογοητευθεί με το να βλέπει την διαρκώς αυξανόμενη εχθρότητα των Εβραίων της Ρόδου έναντι της μοντέρνας εκπαίδευσης και δεν ήθελε πλέον να πολεμά την κοινότητα».

Στη διένεξη αυτή της κοινότητας, η τελική νίκη υπέρ του δυτικού τύπου σχολείου οφείλεται κυρίως στον **Abraham Galante**⁵. Το 1895 ίδρυσε ένα δημοτικό σχολείο, που ονόμασε *Tiferet Israel* (Δόξα του Ισραήλ). Ο ίδιος δίδασκε εβραϊκά και τουρκικά. Στο πρόγραμμα περιλαμβάνονταν επίσης η διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας. Η κοινότητα δεν ήταν έτοιμη να το υποστηρίξει και το σχολείο έκλεισε ύστερα από δύο

χρόνια. Ο **Galante**, όμως, βοήθησε να τεθούν τα θεμέλια ενός άλλου σχολείου, το οποίο θα είχε επιτυχία.

Το 1899, ο **Galante** με μερικούς άλλους προοδευτικούς εκπαιδευτικούς Εβραίους ίδρυσαν ένα λαϊκό σχολείο δυτικού τύπου. Στην αρχή, τα μαθήματα γίνονταν σε μικρές ακατάλληλες αίθουσες και αργότερα στο πρώην κοινοτικό δημοτικό σχολείο, *Talmud Torah*. Το 1901, η **Alliance Israelite Universelle** ανέλαβε την επιχορήγησή του. Τον ίδιο χρόνο προσετέθη μια καινούργια πτέρυγα στο πρώην κοινοτικό σχολείο. Στο σχολείο φοιτούσαν μόνο αγόρια. Γρήγορα, όμως, η κοινότητα αντιλήφθηκε ότι έπρεπε ν' ανοίξει και ένα σχολείο για κορίτσια, γιατί φοβήθηκε τον προσηλυτισμό από τις Γαλλίδες Φραγκισκανίδες Αδελφές, στο σχολείο των οποίων πολλές Εβραίες φοιτούσαν δωρεάν. Ήδη ένα κορίτσι 15 χρονών, από την εβραϊκή κοινότητα, είχε ασπασθεί τον καθολικισμό. Έτσι, το 1902 ιδρύθηκε και ένα σχολείο για κορίτσια με 100 μαθήτριες την πρώτη χρονιά.

Τα κτήρια των δύο σχολείων της **Alliance** ήταν ακατάλληλα και δεν κάλυπταν τις ανάγκες των παιδιών, αλλά η κοινότητα δεν διέθετε τους αναγκαίους πόρους να χτίσει καινούργια σχολεία. Η ευκαιρία παρουσιάστηκε, όταν ο πλούσιος Εβραίος βαρόνος **Edmond Rothschild** και η σύζυγός του επισκέφθηκαν με το κότερό τους τη Ρόδο, τον Αύγουστο του 1903 και θέλησαν να κάνουν μια δωρεά στην εβραϊκή κοινότητα.

Ο πρόεδρος της κοινότητας, **Joseph Alhadeff**, τον

ενημέρωσε ότι υπήρχε επείγουσα ανάγκη από ένα σχολείο και ότι η κοινότητα είχε στην κατοχή της ένα οικοπέδο, το οποίο μπορούσε να διαθέσει για την ανέγερση σχολείου. Ο *Rothschild* ζήτησε να ετοιμάσουν το συντομότερο τα σχέδια και τον προϋπολογισμό και έκαμε μια δωρεά από 15.000 φράγκα για το χτίσιμο του σχολείου. Το σχολείο χτίστηκε από τον Δ. Τσουβαλά και ήταν έτοιμο στα τέλη του 1904. Ήταν διώροφο και είχε 7 δωμάτια· το ισόγειο χρησιμοποιείτο για τ' αγόρια και ο πρώτος όροφος για τα κορίτσια. Βρισκόταν στη ΒΑ άκρη της μεσαιωνικής πόλης, στην εβραϊκή συνοικία (*la Juderia*), κοντά στον Άγιο Παντελεήμονα.

Στο σχολείο διδάσκονταν η εβραϊκή, η γαλλική και η τουρκική γλώσσα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 1905 οι μαθητές ανέρχονταν σε 144, εκ των οποίων οι 105 φοιτούσαν δωρεάν. Οι μαθήτριες ανέρχονταν σε 131, εκ των οποίων οι 70 φοιτούσαν δωρεάν. Η *Alliance* επιδοτούσε και τα δύο σχολεία⁷.

Το 1922, στην εβραϊκή συνοικία υπήρχαν το δημοτικό σχολείο «*Talmud Torah*» και δύο σχολεία μέσης εκπαίδευσης, ένα αρρένων και ένα θηλέων, τα οποία επιχορηγούσε η *Alliance Israelite Universelle (AIU)*⁸. Το σχολείο αρρένων είχε 5 τάξεις, 191 μαθητές, 10 δασκάλους και διευθυντή το **Μάρκο Λεβή**. Στεγαζόταν

στο κτήριο που χτίστηκε το 1904 από τη δωρεά του ζεύγους *Edmond de Rothchild*.

Το σχολείο θηλέων στην αρχή στεγαζόταν στο ίδιο κτήριο με το σχολείο αρρένων της *AIU*. Το 1922, το σχολείο θηλέων είχε 7 τάξεις, 351 μαθήτριες, 13 δασκάλες και διευθύντρια την **Καρόλotta Λεβή**. Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 χτίστηκε ιδιαίτερο σχολείο για τα κορίτσια *Notrica*, πλάι στο σχολείο αρρένων της *AIU*. Το κτήριο σώζεται ακόμα σήμερα, πλάι στο βομβαρδισμένο σχολείο αρρένων της *AIU*. Δίπλα στο σχολείο *Notrica* ήταν και η παλαιότερη συναγωγή *Kadosh Gadol*, η οποία κατεστράφη επίσης από τους βομβαρδισμούς του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

Επίσης, υπήρχαν δύο μικτά νηπιαγωγεία με 4 τμήματα, 6 δασκάλους και 130 παιδιά. Το ένα ονομαζόταν «*Klasika de la Kay*» (σχολείο του δρόμου) και στεγαζόταν στο κτήριο του δημοτικού σχολείου, το άλλο ήταν κοντά στα σχολεία της *AIU*.

Εκτός από τα παραπάνω σχολεία, υπήρχε και βιβλικό σχολείο «*Yeshiva*», όπου οι μαθητές μπορούσαν να φοιτούν επιπλέον του κανονικού σχολείου για τη θρησκευτική εκπαίδευσή τους. Σημειούται ότι οι θρησκευτικοί ηγέτες εξακολουθούσαν να είναι αντίθετοι προς τα σχολεία ευρωπαϊκού τύπου.

Η τελευταία έδρα του Ραββινικού Κολλεγίου, σήμερα στεγάζει το Διεθνές Κέντρο Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου. Αποτελείται από ένα διώροφο κτήριο του 1895 και πλάι του η ιταλική προσθήκη του 1925.

Τα σχολεία της AIU χρησιμοποιούσαν τα γαλλικά ως γλώσσα διδασκαλίας και λειτουργούσαν με γαλλικά προγράμματα μαθημάτων, περιελάμβαναν όμως και τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας. Το 1915, πολλοί γονείς ζήτησαν την αντικατάσταση των τουρκικών με τα αγγλικά, σαν πιο χρήσιμη γλώσσα για τα παιδιά τους, που μετανάστευαν στην Αμερική. Εκείνοι όμως, που ήθελαν να τα αντικαταστήσουν με τα ιταλικά, υπερίσχυαν. Έτσι το 1916, καταργείται η διδασκαλία της τουρκικής και εισάγεται η διδασκαλία της ιταλικής ως ξένης γλώσσας. Στο γεγονός αυτό οι Ιταλοί έδωσαν μεγάλη δημοσιότητα για λόγους προπαγάνδας και στις 2-9-1916, η τοπική ιταλική εφημερίδα «Il Messaggero di Rodi» δημοσίευσε εκτεταμένο γράμμα της ισραηλιτικής φιλανθρωπικής και εκπαιδευτικής οργάνωσης «B'nai B'rith» (τα παιδιά της συνθήκης), γεμάτο θαυμασμό για την Ιταλία και την ιταλική γλώσσα.

Το 1922, η εφορία του σχολείου της AIU ζήτησε από τους Γάλλους Αδελφούς, πριν την αναχώρησή τους από τη Ρόδο, τα προγράμματά τους για την αναβάθμιση των μαθημάτων του δικού της σχολείου. Όταν όμως τον Ιούλιο του 1923 νομιμοποιήθηκε η κυριαρχία της Ιταλίας με τη 2η Συνθήκη της Λωζάννης, η πίεση από τους Ιταλούς, καθώς και η εσωτερική πίεση μέσα στην ίδια την ισραηλιτική κοινότητα για τον εξιταλισμό της αυξήθηκε.

Οι Εβραίοι, που ήταν υπέρ της ιταλικής γλώσσας, πίστευαν ότι τα σχολεία έπρεπε να συμβαδίζουν με το γεγονός ότι βρισκόταν σε ιταλικό έδαφος και το να επιμένουν στα γαλλικά δεν ήταν πατριωτικό. Από την άλλη πλευρά το φιλογαλλικό κόμμα ισχυριζόταν ότι, η κοινωνική και πολιτιστική πρόοδος της εβραϊκής νεολαίας της Ρόδου, που είχε συντελεστεί στις δυο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, οφειλόταν στη διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας και του γαλλικού πολιτισμού και ότι η αλλαγή στα ιταλικά θα ήταν αγνωμοσύνη προς την Alliance.

Τελικά, όπως ήταν επόμενο, υπερίσχυαν οι οπαδοί της ιταλικής γλώσσας και το Δεκέμβριο του 1924, οι διευθύνοντες την εβραϊκή κοινότητα Ρόδου αποφάσισαν να αντικαταστήσουν τα γαλλικά με τα ιταλικά ως γλώσσα διδασκαλίας. Ξανά στις 12-12-1924, η *Messaggero di Rodi* δημοσίευσε την είδηση με τον τίτλο «Cambiamento della lingua d' insegnamento nelle scuole Israelite» (αλλαγή της γλώσσας διδασκαλίας στα ισραηλιτικά σχολεία), προσθέτοντας ότι τα «ιταλικά είναι πλέον η επίσημη γλώσσα του τόπου».

Η αλλαγή της γλώσσας διδασκαλίας για τα περίπου

900 παιδιά σήμαινε αντικατάσταση του διδάσκοντος προσωπικού και των γαλλικών βιβλίων, τα οποία πούλησαν σε μειωμένη τιμή σε άλλα σχολεία της AIU. Άλλαξαν και το όνομα των σχολείων: «*Scuole israelitiche italiane*» και λίγο αργότερα: «*Scuole ebraiche italiane*». Τα σχολεία αυτά επιχορηγούσε πλέον η ιταλική κυβέρνηση. Μέχρι το 1930, τα εβραϊκά σχολεία ήταν χωριστά για τ' αγόρια και χωριστά για τα κορίτσια, αλλά μετά το 1930 τα σχολεία έγιναν μικτά.

Το σχολικό κτήριο της Alliance καταστράφηκε από τους βομβαρδισμούς το 1943, παρέμεινε όμως η μαρμάρινη βρύση με την επιγραφή «*ALLIANCE ISRAELITE UNIVERSELLE - Fondation de Mme La Baronne Edmond de Rothchild - 1904*» και πιο κάτω η αφιέρωση, που οι Εβραίοι χάραξαν προς τιμήν του κατακτητή της Δωδεκανήσου: «*AL GENERALE GIOVANNI AMEGLIO, LA COMMUNITA ISRAELITA RICONOSCENTE - 1913*», απόδειξη πως οι Εβραίοι της Ρόδου θέλησαν ν' αποκτήσουν από την πρώτη στιγμή την εύνοια των Ιταλών κατακτητών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Σχολεία αφιερωμένα στη μελέτη του Torah και του Talmud (βλ. παράρτημα 8). Ενικός yeshiva.

2. Victor Guerin, Ile de Rhodes.

3. Marc D. Angel, The Jews of Rhodes.

4. Η Alliance Israélite Universelle ιδρύθηκε το 1860 με έδρα το Παρίσι. Οι σκοποί της ήταν η χειραφέτηση, η ηθική ανύψωση και η εκπαίδευση των Εβραίων. Ίδρυσε δίκτυα σχολείων στην Ανατολική Μεσόγειο, όπου φοίτησαν χιλιάδες εβραϊόπουλα. Οι καθηγητές των σχολείων αυτών ήταν απόφοιτοι της Ecole Normale Israélite Orientale (ENIO), που ιδρύθηκε το 1867 στο Παρίσι μόνο για άνδρες. Το 1922, ιδρύεται στις Βερσαλλίες ENIO για γυναίκες. Το πρώτο σχολείο της Alliance λειτουργήσε στο Τατουάν του Μαρόκου το 1862. Από το 1865 άρχισε η λειτουργία σχολείων της Alliance σε 10 εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα σχολεία της Alliance στην Ελλάδα δεν ξαναλειτούργησαν. Το 1968, λειτουργούσαν ακόμη σχολεία της Alliance στο Μαρόκο, Ιράν, Ισραήλ, Λίβανο, Τυνησία, Συρία και Γαλλία.

5. Γνωστός συγγραφέας από τα βιβλία του για την ιστορία των Εβραίων της Ρόδου. Γεννήθηκε στο Bodrum (Αλικαρνασός) το 1873. Το 1883 ήρθε με την οικογένειά του στη Ρόδο, όπου φοίτησε στο σχολείο «Πρόοδος» και στα yeshivot.

6. Ραφ. Φρεζής, Alliance Israélite Universelle.

7. Ραφ. Φρεζής, Alliance Israélite Universelle.

8. Marc D. Angel, The Jews of Rhodes και Rebecca Amato - Levy, I remember Rhodes.

[Το παραπάνω κείμενο καθώς και η εικονογράφηση προέρχονται από το βιβλίο των Φ. Κλαδάκη - Μενεμένη και Αδ. Τιμ. Φρέρη, «Από την εκπαιδευτική ιστορία της Ρόδου, 1889 - 1898», έκδοση Δήμου Ροδίων, 2002].

Παραμύθι της κοιλάδας του Αρσίν

ΔΙΗΓΗΜΑ ΤΟΥ ΗΛΙΑ BENEZH

Ετος 1948. Καλοκαίρι. Η νύχτα είχε πέσει πολλή όξω απ' τα τείχη της Ιερουσαλήμ, στη βιβλική κοιλάδα του Αρσίν. Ο Σολομών Κρέλ σήκωσε τα μάτια, τα στήλωσε στη νύχτα.

Ψιθύρισε το μυστικό μήνυμα:

«Αύριο. Αύριο το πρωί».

Ανατρίχιασε. Αυτή η φωνή που του έλεγε για αύριο το πρωί... Ω, πόσο ήταν φωνή ανάληκτη, χωρίς έλεος. Ερχόταν παγωμένη, σκληρή, απ' το βάθος του καιρού. Όμως, περνώντας μέσα απ' τη ζεστή περιοχή όπου είναι αίμα και δάκρυα, όπου η φυλή του ολοφυρόταν και σπάρραζε, η μυστική φωνή έπαιρνε απ' τη ζεστή που έχουν το αίμα και τα δάκρυα, γινόταν επίκληση και πεπρωμένο.

«Αύριο. Αύριο το πρωί».

Όλος ο Ισραήλ, όλοι οι πρόγονοι, όλοι οι κυνηγημένοι, οι περιπλανημένοι, οι τυραγνισμένοι, οι σφαγμένοι, οι σκοτωμένοι — όλοι οι άντρες κ' οι γυναίκες και τα παιδιά της φυλής του που μαρτύρησαν, όλοι όσοι γίναν καπνός και στάχτη μες στα κρεματόρια και μες στους φούρνους — ξυπνούσαν μες στη νύχτα, πάνω απ' την κοιλάδα του Αρσίν, αυτό το καλοκαίρι, έτος 1948, δέναν τις φωνές τους, γίνονταν φωνή μία. Κ' η φωνή έλεγε στον Σολομών Κρέλ:

«Αύριο. Αύριο το πρωί».

Ο Σολομών Κρέλ είναι ποιητής, γράφει στίχους. Όμως τώρα η φωνή δεν είναι για στίχους. Αύριο το πρωί ο Σολομών Κρέλ πρέπει να πολεμήσει με το ντουφέκι στο χέρι. Για τη γη των πατέρων του, για την εστία των προγόνων. Για να έχουν επιτέλους μια γη όλοι οι Σολομών Κρέλ που θα 'ρθουν αύριο. Για να 'χει επιτέλους τη σκιά ενός δέντρου δικού, κατάδικου, η πιο γερή, η πιο δαιμονισμένη, η πιο ακατάβλητη φυλή των ανθρώπων.

«Αύριο. Αύριο το πρωί».

«Ναι, αποκρίνεται ο Σολομών Κρέλ, και κοιτάζει τη νύχτα που ολοένα πορεύεται στεφανωμένη με τ' άστρα. Αύριο το πρωί».

Σώπασε. Ξάπλωσε ανάσκελα στη ζεστή γη, σφάλησε τα μάτια. Είπε πια ν' αφήσει να τον πάρει το κύμα, η

μουσική. Έλεγε σκοπό η γη, τα βράχια, τα κλαδιά, οι ρίζες. Ο σκοπός ήταν ήρεμος, ξεστός — ο Σολομών Κρέλ αποκοιμήθηκε.

Ξύπνησε όταν η πουλία ήταν πολύ ψηλά. Τα μεσάνυχτα είχαν περάσει, έκανε κρύο. Ο Σολομών Κρέλ τουρτούριζε. Μπήκε στο τσαντίρι του, συμμαζώχτηκε σε μια γωνιά, σκεπάστηκε με μια κουβέρτα. Σα ζεστάθηκε ένιωσε να 'ναι πιο καλά — τα μάτια καθαρά, το μυαλό του. Μεσ σ' αστραφτερά, παιδικά του μάτια βασίλευε τώρα ο βέβαιος τόνος: η απόφαση για τη φωνή. Για το αύριο, αυτό το αύριο το μοναδικό, που ήταν να πολεμήσει κι αυτός τους Άραβες. Για το θάνατο, που ήταν να 'ρθει αύριο.

«Τώρα πια είμαι έτοιμος».

Τι ησυχία που είναι τώρα μες στη νύχτα, μες στη συνείδηση, μες στην καρδιά, τώρα που πια έχει αποφασιστεί ό,τι μέλλει να γίνει! Τώρα που πια είναι έτοιμος για να βαδίσει ακέρατος σ' αυτό που πρέπει να γίνει!

Έσκυψε, προσευχήθηκε στο Θεό του. Θυμήθηκε κάθε τι που αγάπησε στα λίγα χρόνια της νιότης του, όλα. Κ' ύστερα, τελευταίο, κράτησε το πιο ιερό, το πιο ανένδοτο: την ποίηση. Είπε να διαβάσει, πιάξει ύστατη, στίχους.

Άνοιξε το βιβλίο. Το βιβλίο ήταν εγγλέζικο. Ήταν στίχοι του Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες, νέου Άραβα ποιητή, μεταφρασμένοι στ' αγγλικά. Ο Σολομών Κρέλ βυθίστηκε ώρα πολλή στους στίχους. Στη σελίδα 17 κουράστηκε.

Πήρε το μολύβι του. Κάτι έγραψε στη σελίδα 17. Κ' ύστερα ήρθε η αυγή, η μέρα η κορυφαία που ανάτειλε.

Αντίπερα, στην άλλη άκρη της κοιλάδας του Αρσίν, όξω απ' τα τείχη της Ιερουσαλήμ ήταν το στρατόπεδο των Αράβων. Ο Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες ξύπνησε. Έτριψε τα μάτια του. Παράξενο! Αυτή τη νύχτα δεν είχαν έρθει τα όνειρα. Πάντα τα μελετούσε τα όνειρα, πάντα έρχονταν στον ύπνο να του πουν για χαρά και για θάνατο, για λύπη και δύναμη. Μα αυτή τη νύχτα, όχι, δεν ήρθαν.

«Θα 'ναι σήμερα μια μέρα οπου δε θα γίνει τίποτα, σκέφτηκε. Μήτε θα σκοτώσω, μήτε θα με σκοτώσουν, θα 'ναι μια μέρα παράξενα ήσυχη. Όχι σαν τις άλλες».

Όλες τις άλλες μέρες του τελευταίου καιρού άκουγε κι αυτός τη φωνή των δικών του, τη φωνή της γης των πατέρων του. Την άκουγε και την προσκυνούσε. Έλεγε η φωνή για τον ιδρο και για το αίμα που χύσαν σ' αυτή τη γη, αιώνες τώρα δουλεύοντάς την, οι πρόγονοί του. Αιώνες, από τότες που έφυγε ο Ισραήλ για ν' αρχίσει το καταπληχτικό ταξίδι του περιπλανώμενου πάνω στη σφαίρα. Το χώμα πια αυτό, έλεγε η φωνή, είχε γίνει δικό τους χώμα: το λιπάνανε με τα δάκρυα και με τα κόκαλά τους, τους έδωσε τροφή και ξέστη. «Πως θα φύγουμε απ' αυτή τη γη και που θα πάμε; Θα μείνουμε εδώ, αλλιώς δε γίνεται, θα χτυπηθούμε για να την κρατήσουμε. Γιατί αλλιώς σβήσαμε!».

Αυτή τη φωνή άκουσε ο Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες που είναι ποιητής. Άφησε τους στίχους, πήρε ντουφέκι και πολεμούσε να υπερασπιστεί τη γη. Για τον εαυτό του. Και για τους Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες που υπόφεραν σ' αυτή τη γη. Και γι' αυτούς που έμελλαν να 'ρθουν και να υποφέρουν.

«Όμως σήμερα..., λέει ενώ η καλοκαιριάτικη μέρα του 1948 ανάτελνε. Σήμερα δεν είναι να γίνει τίποτα. Αφού δεν ήρθαν τα όνειρα τη νύχτα...».

Έτσι έλεγε και ήταν ήσυχος. Μα, ξαφνικά, απ' την άλλη άκρη της κοιλάδας του Αρσίν, απ' το μέρος των Εβραίων, ακούστηκε το ντουφεκίδι. Καπνός πολύς σηκώθηκε, σηκώθηκαν οι Άραβες, ο ήλιος βασίλευσε. Τότες, μες στο θολό φως που άφηνε ο σκοτεινιασμένος

ήλιος, ο Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες είδε τον Εβραίο, τον εχτρό του, να 'ρχεται καταπάνω του. Σημάδεψε και τράβηξε.

Η εφημερίδα των Αράβων έγραψε λίγες μέρες αργότερα:

Έξω απ' τα τείχη της Ιερουσαλήμ, στη βιβλική κοιλάδα του Αρσίν, σκοτώθηκε ο νέος Εβραίος ποιητής Σολομών Κρέλ πάνω σε μια μάχη με τους Άραβες. Ο Κρέλ χτυπήθηκε κατάστηθα απ' το ντουφέκι ενός άλλου νέου Άραβα ποιητή, του Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες, γνωστού απ' τα τραγούδια του «*Ποιήματα στην άμμο*», που εκδοθήκανε πέρσι αγγλικά. Φυσικά δεν ήξερε πως σκότωσε ένα συνάδελφο. Μα όταν - σύμφωνα με τα έθιμα της φυλής του - του φέραν τα ρούχα του νεκρού, ο Μπενάρες ανακάλυψε στην τσέπη του Κρέλ ένα βιβλίο δικό του, που πλάι σε κάθε τραγούδι είχε ένα σωρό σημειώσεις ο σκοτωμένος ποιητής. Στο περιθώριο της σελίδας 17 ο Κρέλ έγραφε: «Αν πάνω στη μάχη που θα δώσουμε το πρωί συναντούσα τον Μπενάρες, θα του φώναζα: «Σημάδεψε δω στην καρδιά μου, για να μη μάθεις ποτέ πως είμαι ποιητής». Η επιθυμία του πραγματοποιήθηκε μοιραία. Ωστόσο ο Μπενάρες δεν έκλαψε, γιατί οι Άραβες δεν κλαίνε για το θάνατο. Μονάχα τρύπησε την παλάμη του με μια κάμα στη μνήμη του ποιητή που ήταν εχτός του».

Αυτά γινήκανε μια μέρα καλοκαιρινή του 1948, όταν συναπαντηθήκανε στην κοιλάδα του Αρσιν η Ποίηση και το Πετρωμένο.

[Από τη συλλογή διηγημάτων «Οι Νικημένοι», που πρωτοεκδόθηκε το 1954]

Μία κοινότητα συνεργασίας

Η κοινότητα Neve Shalom - Wahat Al - Salam είναι ένα χωριό, το οποίο έχτισαν μαζί Εβραίοι και Άραβες Ισραηλινοί πολίτες στους πρόσφυγες λόφους που βρίσκονται στο μέσο της διαδρομής μεταξύ Ιερουσαλήμ και Τελ Αβίβ.

Η πρώτη οικογένεια εγκαταστάθηκε εκεί το 1977, ενώ μέχρι το 2000 οι οικογένειες πλησίαζαν τις πενήντα. «Το Neve Shalom - Wahat Al - Salam είναι ένα από τα ελάχιστα μέρη στο Ισραήλ, το οποίο Εβραίοι και Άραβες χωρίς διάκριση νιώθουν δικό τους, στο οποίο μπορούν να παίρνουν από κοινού αποφάσεις και να αισθάνονται συνυπεύθυνοι». Οι βασικές αρχές της κοινότητας εστιάζονται σε τρεις έννοιες: αμοιβαία αποδοχή, σεβασμός, συνεργασία.

Το διπλό όνομα που επέλεξαν για την κοινότητα έχει την ίδια σημασία στα εβραϊκά και στα αραβικά αντίστοιχα και σημαίνει όαση της ειρήνης.

Οι κάτοικοι της κοινότητας Neve Shalom - Wahat Al - Salam, όπως και τα μέλη μερικών ακόμη οργανώσεων που αγωνίζονται για την επίλυση των συγκρούσεων και την ειρηνική συνύπαρξη ανάμεσα σε λαούς - εχθρούς, «προωθούν νέες εικόνες, νέα γλώσσα και ένα νέο επίπεδο εμπιστοσύνης που κάνουν τη διαδικασία της διαπραγμάτευσης μια πραγματική πιθανότητα. Αποτελούν εναλλακτικά μοντέλα και παραδείγματα μιας επιτυχούς αλληλεπίδρασης» (Gidron και Katz 2000:16). Η διαφορά της Neve Shalom - Wahat Al - Salam με άλλες αντίστοιχες οργανώσεις είναι ότι, οι άνθρωποι ζουν και εργάζονται μαζί σε καθημερινή βάση και υλοποιούν στην πράξη τις βασικές αρχές της φιλοσοφίας τους, μέσα από μια σειρά δραστηριοτήτων.

«Δίφωνο» (Οκτώβριος 2003)

Η μουσική των Εβραίων

Οι απόψεις του Ευγενίου Βουλγάρεως

Ο Ευγένιος Βουλγάρεως μετά την εγκατάστασή του στη Ρωσία, το 1772, συνέγραψε την «**Πραγματεία περί Μουσικής**». Το βιβλίο εξεδόθη το 1868 στα πλαίσια συζητήσεων για τη φύση και τη σπουδαιότητα της υμνωδίας στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία. [Το συγκεκριμένο βιβλίο «εκδίδεται εκ χειρογράφου της εν Κίεβο Βιβλιοθήκης, υπό Ανδρονίκου Κ. Δημητραπεπούλου, Αρχιμανδρίτου, Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών, αρ. 86 (Μουσικολογική Σειρά γ')»].

Σε ομιλία του κ. **Χάρη Ξανθουδάκη**, που έγινε στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου στις 27 Μαΐου 1955, περιελήφθη η παρακάτω αναφορά του Ευγενίου Βουλγάρεως σχετικά με τη θρησκευτική Μουσική των Εβραίων:

Αφίνοντες όμως τα εσκοτισμένα άλλα έθνη, ημείς ηξεύρομεν, ότι και οι άνωθεν νομοθετηθέντες Εβραίοι είχαν καθιερωμένην εις τον Θεόν εξαιρέτως την μουσικήν, εις την οποίαν δεν ηξεύρω αν άλλο γένος περισσότερον ενσχολήθη και ευδοκίμησεν. Θαυμάζομεν το πλήθος και την ποικιλίαν των παρ' εκείνοις μουσικών οργάνων, εξ ων πολλά ίσως δεν γνωρίζομεν παρὰ άχρως ονόματος. Θαυμάζομεν τους πολυαριθμούς χορούς των Λευιτών, όπου και διά φωνής ζώσης και διά του ήχου των ρηθέντων οργάνων διηνεκώς εις τον ναόν εδοξολόγουν τον Κύριον, εις ολοκλήρους συμποσούμενοι χιλιάδας. Ο Θεός βεβαίωτατα δεν είναι ενδεής μελωδιών και μουσουργμάτων, ούτε η ορθή περί αυτού δόξα πιστεύει ότι κινείται από της αρμονίας την δύναμιν, καθώς τα έθνη τα τετυφλωμένα περί την αληθή έννοιαν του Θεού ενόμιζον όσον δεισιδαιμόνως, τόσον αφρόνως ότι κατεθέλγοντο υπό της μουσικής οι θεοί αυτών, ως και οι άνθρωποι. Ο Θεός ευαρεστείται εις εκείνην μόνην την μουσικήν, ήτις προσφέρει προς αυτόν την αίνεσιν διά των ενθέων ανατάσεων μιας εναρμόστου καρδιάς. Αυτός αποδοκιμάζει και αποστρέφεται εκείνην την πολύκροτον και πολυηχή συμφωνίαν, η οποία με τα εσωτερικά του πνεύματος κινήματα είναι ασύμφωνος. Αλλ' επέτρεψε εις τον αυτού λαόν κατά συγκατάβασιν της φωνητικής και οργανικής μουσικής την χρήσιν, γιγνώσκων ότι της μελωδίας η δύναμις βοηθεί πολλά τον ασθενή άνθρωπον και εις τούτο το μέρος, επειδή κατευνάζουσα την ταραχήν των ατάκτων παθών, διεγείρουσα άλλα πάθη κόσμια και πρεπώδη, εμπνέουσα κάποιον ιερών ενθουσιασμόν εις την ψυχήν, την διαθέτει, καθώς πρέπει να είναι διατεθειμένη, όταν δια της προσευχής και των ύμνων μεγαλύνει τον κτίστην της.

Κατά τον αυτόν σχολόν, συγκαταβατικώς κινήθισα, επαράδεχθη και η εκκλησία μετά ταύτα την μουσικήν ψυχαγωγίαν εις τα ιερά αυτής άσματα. Αγκαλά την επαράδεχθη μετά τινός όρου και μέτρου, επειδή συγχωρήσασα την εκ των ανθρώπινων φωνών μελω-

διάν, απέκλεισε την διά των τεχνικών και ανύχων μουσουργμάτων απήχησιν. Η δε εκκλησία κατ' αρχάς ούτε εκείνην την ψυχαγωγικήν μελωδίαν δεν εχρειάζετο· διατί καθόλως πνευματικοί τότε οι κατά τους αποστολικούς και πρώτους εκείνους καιρούς χριστιανοί, μίαν ενόμιζον μουσικήν αναγκαιοτάτην, την ευαρμοσίαν του ευαγγελικού πολιτεύματος κατά την του βίου διαγωγήν και την απλήν διά του προφορικού λόγου της ψυχής έκχυσιν, εις την απόδοσιν της προσευχής. Ήσαν εκείνοι οι αληθινοί προσκυνηταί και προσέφερον εν πνεύματι και αληθεία την λογικήν λατρείαν τε και προσκύνησιν. Μετά τους μακαρίους όμως πρώτους εκείνους αιώνας όσον εισεχώρει κατά βραχύ η πνευματική ψυχρότης, τόσον εχρειάσθη να επιτρέψει και η εκκλησία την εκ του μέλους βοήθειαν εις τα τέχνα της διά να αποκαταστήση εις αυτά με την δύναμιν της αρμονίας την εν ταις υμνολογίαις υποψυχρανομένην αυτών ζέσιν τε και θερμότητα. Όθεν παραλαβούσα την φωνητικήν ασματολογία, παρατήθη την των τεχνικών οργάνων πολύθρονον τε και ποικίλοκροτον χρήσιν, την οποίαν είχαν η συναγωγή, καθότι και ολιγωτέρα έπρεπε να γίνη η συγκατάβασις εις τους άνδρας της χάριτος, από εκείνην η οποία έγινε εις τα του νόμου νήπια. Και εξ εκείνου λοιπόν η Ανατολική εκκλησία ακολουθεί την επιτραπέισαν αυτή ασματικήν μόνην υμνωδίαν, χωρίς να κακίζη διά τούτο της Δυτικής συνήθειαν, όταν αυτή φεύγουσα την των θεατρικών ορχηστρών αμετρίαν και κατάχρησιν, τονίζει μάλιστα τα όργανά της κατά την εν ταις θείαις υμνολογίαις απαιτουμένην πρεπώδη τε και κοσμίαν σεμνότητα.

[Το κείμενο του κ. **Χ. Ξανθουδάκη**, Διδάκτορος Μουσικής του Πανεπιστημίου Paris - I, έχει δημοσιευθεί στο περιοδικό της Ελληνικής Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας «**Σύγκριση**», τ. 12/2001. Μελέτημα για τα όργανα και τη μουσική των Εβραίων έχει περιληφθεί στο τεύχος 164, σελ. 13 του περιοδικού μας].

Βιβλίο

τα θρησκευτικά καθήκοντα, ήθη και έθιμα, και η σύμφωνή τους με την όλη κοινωνική ζωή του Βόλου. Βιβλίο μνήμης αλλά και παρουσίας.

ΡΑΦΑΗΛ ΦΡΕΖΗ Η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου

(β' έκδοση - Βόλος, 2002)

Αυξημένη όσον αφορά το υλικό που περιέχει (από 328 σε 468 σελίδες) κυκλοφόρησε σε δεύτερη έκδοση η μονογραφία του κ. Ρ. Φρέξη για την Κοινότητα Βόλου, Κοινότητα για την οποία ο συγγραφέας έχει αναλώσει μεγάλο μέρος της ζωής του.

Στο παρόν βιβλίο παραελαύνουν οι ομόθησκοι του Βόλου με τις οικογένειές τους, τις δουλειές τους, την κοινωνική τους θέση. Εκατοντάδες ονόματα, επαγγέλματα, φωτογραφίες και παράλληλα ιστορικές μαρτυρίες και αναλύσεις για μια συνεχή περίοδο από την αρχαιότητα και κυρίως μετά τη ραγδαία ανάπτυξη του Βόλου από τον 19ο αιώνα και μετά. Εποχές ακμής, όπως στις αρχές του 20ού αιώνα, και εποχές δύσκολες. Κατοχή, αντίσταση, αναλύονται διεξοδικά. Ακόμη, αναλύεται ο άξονας του ιουδαϊσμού,

ΜΙΧΑΗΛ ΣΠΕΤΤΟΥ Η τελευταία συγγνώμη

(Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2002)

Μυθιστόρημα στο οποίο ο κεντρικός ήρωας, ένας επίσημος από τη Λατινική Αμερική, φτάνει στην Ελλάδα την περίοδο της Χούντας για να γνωρίσει τη χώρα μακριά από εκδηλώσεις δημοσιότητας. Μία εβδομάδα αργότερα το πτώμα του εντοπίζεται στο Φαράγγι του Βίκου (στα Ιωάννινα).

Η αναζήτηση των ενόχων από τις ελληνικές αρχές οδηγεί στο Βερολίνο, στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, στη μακρινή Χιλή. Ο επιβλητικός Βίκος είναι απλώς η κατάληξη ενός πολύπλοκου ιστορού ανθρώπων έργων, πλεγμένου από το χέρι της Ιστορίας και της αγωνιώδους προσπάθειας για επικράτηση και επιβίωση, για δικαιοσύνη και δικαίωση, η τελευταία πράξη του δράματος πριν από την τελευταία συγγνώμη.

ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΝΙΚΑ - ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΠΑΠΑΔΑΚΟΥ Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης 1899 - 1919

(Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 2003)

Πρόκειται για εργασία που εκπονήθηκε στο παραπάνω πανεπιστημιακό Τμήμα, υπό την επίβλεψη της Καθηγήτριας κας Ρ. Σταυρίδη - Πατρικίου, σχετικά με την παρουσία και τη συμβολή της Εβραϊκής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Ιδιαίτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην πυρκαγιά του 1917 που έπληξε κυρίως τη συγκεκριμένη κοινότητα.

ΘΑΝΑΣΗ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ο Θεός μου ο Αλλοδαπός

(Αθήνα: «Ακρίτας», 2002)

Όταν ο σύγχρονος άνθρωπος μιλάει για το θάνατο, εννοεί κάτι που βρίσκεται στο τέρας της ζωής. Όμως αυτό το αυτονόητο συχνά μας δυσκολεύει να αναρωτηθούμε παραπέρα: Κατά πόσο αυτό που υπάρχει πριν από το θάνατο, είναι ζωή; Πόσο ζωή είναι να βιώνεις τον

«άλλο» σαν ανταγωνιστή ή σαν απειλή;

Το βιβλίο αυτό επιμένει πως, αν ανασηκωθεί στις μύτες των ποδιών μας και κοιτάξουμε πίσω απ' το φράχτη που υψώνουν γύρω μας η εμπορευματοποίηση, το βόλεμα και το φολκλόρ, θα μπορέσουμε ίσως να διακρίνουμε το μήνυμα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΙΣΤΙΚΟΥ Οι Χαιρετισμοί της Χίου

(Αθήνα: Έκδόσεις «Δωδώνη», 2001)

Νέα ποιητική συλλογή του κ. Δ. Πιστικού περιλαμβάνει συνθέσεις που τις εμπνεύστηκε από ταξίδι του στη Χίο. Περιοχές και ιστορίες του νησιού τον οδηγούν σε πλατύτερους οραματισμούς σκέψεων που βγαίνουν από τα όρια της Χίου «γλιστρούν στο άπειρο και σιωπούν».

PAUL IGANSKI και
BARRY KOSMIN

A new Antisemitism?

Debating Judeophobia in 21st Century Britain

(Institute of Jewish Policy Research, 2003)

Μελέτες 17 σημαντικών ιστορικών και κοινωνιολόγων οι οποίοι, με ποικιλία γνώμων και αναλύσεις απαντούν σε ερωτήματα σχετικά με τρέχοντα θέματα του Αντισημιτισμού. Εξετάζονται «ο φόβος κατά των Εβραίων» που εκδηλώνεται στην Αγγλία από ανθρώπους των πόλεων, των σαλονιών, πανεπιστημιακούς κύκλους, ΜΜΕ κ.λπ. Ένα βιβλίο με εμβέλεια κι εκτός της Μεγάλης Βρετανίας.

HEINZ SALVATOR
KOUNIO

A Liter of Soup and Sixty Grams of Bread

(Steven Bowman, 2003)

Μετάφραση στα αγγλικά του κλασικού βιβλίου του κ. Χ. Κούνιο, που με τον τίτλο «Έζησα το θάνατο» κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το 1981. Πρόκειται για τις τραγικές αναμνήσεις του συγγραφέα στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του

A Liter of Soup and Sixty Grams of Bread

Άουσβιτς. Η μετάφραση της κας Marcia Haddad Ικονομοπούλου είναι επιτυχημένη. Πρόκειται για βιβλίο που αξίζει να δοθεί σε ξένους που επιθυμούν να γνωρίσουν πτυχές του δράματος των Ελλήνων Εβραίων κατά την Κατοχή.

ΘΑΝΑΣΗ Ν.
ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
Θρησκεία, ιδεολογία,
επιστήμη

(Χαλκίδα: «Πορθμός», 2003)

Τα δύο κείμενα αυτού του βιβλίου αποτελούν δοκίμια στην ερώτηση κοινού γλωσσαρίου με τον απέναντι, όχι για να κουκουλωθεί το μη-κοινό (η διαφωνία περί τη νοηματοδότηση του βίου), αλλά για να ψηλαφηθεί. Συνιστούν, δηλαδή, απόπειρα θεολόγησης, μα όχι σε θεολογική ιδιόλεκτο, τουλάχιστον όσο αυτό ήταν μπορετό.

Η πνευματική εμπειρία του εβραϊκού λαού

Ο Eric Marty, καθηγητής της Γαλλικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Paris VII, μόλις κυκλοφόρησε το τελευταίο του βιβλίο με τίτλο «Bref séjour a Jerusalem» (Gallimard, «L'Infini»). Παρουσιάζοντας το βιβλίο η εφημερίδα «Monde» (4/4/2003) σημειώνει και τα παρακάτω:

«Οχι Εβραίος, αλλά καθολικής καταγωγής ο Eric Marty αρνείται να τοποθετηθεί σε μια θρησκευτική άποψη. Ακόμη περισσότερο απορρίπτει κάθε «υστερική προβολή ταυτότητας». Αλλά το αναγνωρίζει: «Αν ο τίτλος του βιβλίου μου αναφέρεται σε μια προσωπική εμπειρία είναι ακριβώς γιατί δεν θα μπορούσε να ήταν ένας λόγος καθαρά πολιτικός ή αφηρημένος. Είναι φανερό ότι διακείμει ευνοϊκά προς το Ισραήλ όχι από φιλοσημιτισμό αλλά περισσότερο γιατί μένω γοητευμένος μπροστά στο μοναδικό χαρακτήρα της πνευματικής εμπειρίας του εβραϊκού λαού». Αλλά «η θρησκευτική πλευρά δεν είναι παρά ένας από τους τρόπους να κατανοήσεις το πρόβλημα. Παραδείγματος χάριν ο εβραϊσμός αυτός καθεαυτός δεν με ενδιαφέρει ιδιαίτερα. Ο μίτος είναι μεταφυσικός καθώς και πολιτικός γιατί είναι η ίδια η ύπαρξη του Ισραήλ που τίθεται υπό αμφισβήτηση. Γιατί μπορεί να πει κανείς «το Ισραήλ είναι η ελευθερία μου»; Γιατί μπορεί να το πει με την πιο συγκεκριμένη έννοια του όρου και όχι με ένα είδος φαντασιώδους προσωπικής χιμαιρας; Διότι πιστεύω ότι η φύση του Ισραήλ είναι το παγκόσμιο παράδοξο αυτό καθεαυτό,

δηλαδή αυτό που αποτελεί την εμπειρία του παγκόσμιου αλλά παραμένει κάτι μοναδικό σε ένα είδος εμμονής και εσωτερικής μετάδοσης. Αλλά αυτό που είναι ο χειρότερος εχθρός του ολοκληρωτισμού είναι αυτή η εμπειρία της παγκοσμιοτητας που αρνείται να παραιτηθεί του μοναδικού χαρακτήρα της καθολικότητάς της».

Για τον Eric Marty, η πολιτική διάσταση της σύγκρουσης στην εγγύς Ανατολή δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά σε συνάρτηση με αυτό που αντιπροσωπεύουν οντολογικά το Ισραήλ και ο σιωνισμός. Μετά το Ολοκαύτωμα η ιστορία του Ισραήλ είναι πράγματι αυτή της «επανάκτησης μιας γλώσσας, μιας ύπαρξης, μιας ορθοπδοσίας, ενός καθάρσιου λόγου ενάντια σ' αυτό που απειλεί τον άνθρωπο από τον καιρό της δημιουργίας του: τις αρχαϊκές δυνάμεις του θανάτου».

Λάβαμε επίσης:

ΘΡΑΣ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ
Οι Εβραίοι του Ρεθύμνου

Ανάπτυο από τα «Κρητολογικά Γράμματα», περιοδική έκδοση της Ιστορικής και Λογογραφικής Εταιρείας Ρεθύμνης.

ΠΑΝΑΓ. ΤΣΟΥΚΑΤΟΥ
Έως εσχάτης ώρας

(Αθήνα: Μανιδάκης, 2003).

Νέα ποιητική συλλογή του δημοσιογράφου κ. Π. Τσουνάτου, ο οποίος έχει εκδόσει μέχρι σήμερα 35 έργα με ποίηση, πεζογραφία και ιστορικά θέματα.

Οι Εβραίοι και η βουλγαρική κατοχή της Ελλάδος

Του κ. ΜΩΨΗ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗ

Συνέχεια από τη σελ. 2

ΟΠΩΣ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ στο συγκεκριμένο βιβλίο, «σταδιακά απαγορεύθηκε στους Εβραίους να κατέχουν ραδιόφωνα και τελικά τους επιβλήθηκε να φορούν το κίτρινο αστέρι του Δαβίδ».

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ της περιοχής, σύμφωνα με τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Κολονίας κ. Hans Joachim Horpe (σε ανακοίνωσή του στο 1ο Διεθνές Συνέδριο Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, που συνήλθε στην Αθήνα από 25 έως 29 Απριλίου 1984), «εκτοπίστηκαν αφού τους πήραν από τα σπίτια τους απροειδοποίητα, τους έκλεισαν σε στρατόπεδα χωρίς αρκετά τρόφιμα, νερό, εγκαταστάσεις υγιεινής και ιατρική περίθαλψη. Τους υπέβαλαν σε ταπεινωτικές σωματικές έρευνες και τους έκλεψαν τα λίγα υπάρχοντα που η αστυνομία τους είχε επιτρέψει να πάρουν μαζί τους. Πολλοί αρρώστησαν και άλλοι πέθαναν. Μερικές γυναίκες γέννησαν. Παρατηρητές διαπίστωσαν την ύπαρξη απίστευτης αθλιότητας. Κραυγές φόβου και απελπισίας ακούγονταν από τους εκτοπισμένους, συμπεριλαμβανομένων των σωματικά αναπήρων, των άρρωστων παιδιών και των εγκύων γυναικών. Οι φύλακες και οι αξιωματικοί συχνά τους συμπεριφέρονταν σκληρά και βάνανυσα και τους υπέβαλλαν σε σωματικές και ψυχολογικές ταλαιπωρίες».

ΤΕΛΟΣ στις αρχές του 1943 μέσω Βουλγαρίας οι Εβραίοι μεταφέρθηκαν στη Βιέννη με πλοίαρρα, μέσω Δούναβη. Από τη Βιέννη, οι Εβραίοι μεταφέρθηκαν στο Κάτοβιτς και τελικά στην Τρεμπλίνκα, όπου θανατώθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των ναζί.

Η ΤΥΧΗ των Εβραίων της συγκεκριμένης περιοχής, όπως φαίνεται από τα στοιχεία που περιληπτικά παρατέθηκαν, οδηγεί σ' ένα ιστορικό ερώτημα: Οι Εβραίοι της Βουλγαρίας, σε αντίθεση με τους Εβραίους της Ελλάδος, προστατεύθηκαν από την κυβέρνηση της Βουλγαρίας, δεν υπέστησαν κανένα διωγμό και δεν θανατώθηκαν στα χιτλερικά στρατόπεδα. Απόδειξη αυτού είναι ότι μεταπολεμικά οι Εβραίοι της Βουλγαρίας θέλησαν να στήσουν στο Ισραήλ άγαλμα του βασιλέως Βοριδός Γ' για να τον τιμήσουν για τη σωτηρία τους. Στο αίτημά τους αυτό αλλά και σε άλλα παρεμφερή το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος αντέδρασε με επιτυχία, υπενθυμίζοντας σε διεθνές επίπεδο τη στάση των βουλγαρικών στρατευμάτων κατοχής στην Ελλάδα. Εδώ λοιπόν τίθεται το ερώτημα: Γιατί οι Εβραίοι της Ελλάδος έτυχαν αυτής της εξοντωτικής πολιτικής εκ μέρους των Βουλγάρων; Ίσως η απάντηση βρίσκεται σ' αυτό που αναφέρει ο κ. Χαράλαμπος Βουρουτζίδης στο βιβλίο του «Χρονικό της Εβραϊκής Κοινότητας Σεργών», ότι το καλοκαίρι του 1941, σε απαίτηση των βουλγάρων κατακτητών για προσχώρηση της Εβραϊκής Κοινότητας των Σεργών στη Βουλγαρική Λέσχη Σεργών και στη συνέχεια για αλλαγή της εθνικότητάς τους, το Εβραϊκό Συμβούλιο της πόλεως απάντησε: «Στην Ελλάδα γεννηθήκαμε. Η Ελλάδα είναι η γη των πατέρων μας. Είμαστε Έλληνες. Δεν αλλάζουμε την εθνικότητά μας για κανένα λόγο, με καμιά αμοιβή».

ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ για ένα ερώτημα που αξίζει να απασχολήσει τους ιστορικούς ερευνητές.

[Ο κ. ΜωΨής Κ. Κωνσταντίνης είναι πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος]

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@hellasnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of issue 188, vol. 26

November-December 2003

✓ In his article, the Chairman of the Central Board of Jewish Communities in Greece, Mr. Moses Constantinis, examines the completely **different treatment towards the Jews of Greece from the area of Eastern Macedonia and Western Thrace** in 1943 (who were persecuted and exterminated), compared to their fellow Jews from Bulgaria whom the Bulgarian government respected and saved from annihilation according to the final solution imposed by Germany, an ally of Bulgaria at that time.

✓ In his article, the Professor of the Theological School of the University of Athens, Dr. Nikolaos Bratsiotis, examines the war which Germany had declared against the Old Testament and Judaism in 1914. **In his article, Mr. Bratsiotis notes the great importance of the Old Testament in the life of the Christian Church.**

✓ In his study Mr. Elias Kalias, curator of antiquities, presents **the history of the Jewish element of Rhodes** (Dodecanese) during the Middle Ages and the Turkish domination.

✓ On October 27, within the framework of the Greek national holiday, in an official ceremony that took place in Thessaloniki, **the President of the Hellenic Republic Mr. K. Stefanopoulos (cover page) unveiled the Memorial of Greek Jews who fell in battle in the War of 1940.**

✓ A study by Mrs. Fotini Kladaki – Menemenli and the Roman Catholic priest Father Timotheos Freris refers to the history of the **Jewish schools of Rhodes** between the 17th to the 20th century.

✓ In his note the historian Mr. Argyris Petronotis refers to the **Jewish presence of Nafpaktos** (Central Greece) during the period of the Ottoman rule in the 16th century.

✓ We publish a **short story** written in 1954 by the well known Greek author – member of the Athens Academy – **Elias Venezis**, referring to the good relations between Israelis and Palestinians.

✓ We publish an article referring to the **community of Neve Shalom – Wahat Al – Salam** built by Jewish and Arab Israeli citizens in the State of Israel.

✓ A study titled **"Dissertation on Music"** published in 1772 by the famous Greek scholar Evgenios Voulgareos includes a special chapter on the religious music of the Jews. We publish the particular chapter.

✓ The issue closes with book presentations.

Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.kis.gr>

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

